

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1969

Cilt : XVII

Yayın Komisyonu:

Prof. Mehmet KARASAN (*Dekan*)
Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDEN
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU
Doç. Dr. Mehmet HATİBOĞLU
Doç. Dr. Hüseyin ATAY

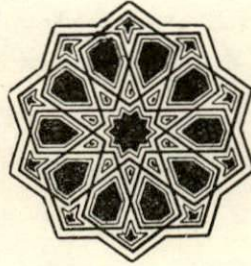
Yıl : 1969

Cilt : XVII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

1971 YILI

1971 YILI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1971

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, <i>Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri</i>	1
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>İslâm Meşşâi, Felsefesinde İlk Adım</i> ..	29
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Nuseyriler</i>	51
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>'Ali ibn abi Talha'nın Tefsir Sahifesi</i>	55
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Memleketimizdeki İlim ve Din Anlayışı Üzerine</i>	83
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>'İlmu Uşuli'l-Hadis veya 'İlmu Mustalahil-Hadis</i>	117
Osman KESKİOĞLU, <i>Zuamâ'ul-Islâh=İslâhât Öncüleri Hakkında Görüşler</i>	137
Ali Himmet BERKİ, <i>İslâm'da Kaza Tarihi</i>	153
Prof. Dr. Şakir BERKİ, <i>İslâm Hukukunun Ana Hatları</i>	169
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Devriyesi</i>	187
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Toprak ve İslâm</i>	201
Joseph L. HROMADKA, <i>Doğu Ortodoksluğu (çev.: Günay TÜMER)</i>	239
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Kur'an'a Göre Münazara Metodu</i> ...	259
—, <i>Kurban Bayramı ve Felsefesi</i>	277
Doç. Dr. Necati ÖNER, <i>Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri</i>	285
Mustafa FAYDA, <i>Hicaz Kütüphaneleri</i>	305
<u>Kitap Tanıtma:</u>	
<i>Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler</i> (Doç. Dr. Hikmet TANYU)..	309
<i>Farabi</i> (Doç. Dr. Hüseyin ATAY)	315
<i>Usulu't-Tafsir Li Kitabillahi'l-Munir</i> (Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU)	329
<i>Kitab'ut-Tabakat</i> (Mustafa FAYDA)	333
<i>Tarihu Halife b. Hayyat</i> (Mustafa FAYDA)	337
<i>Müsnedül-İmam Zeyd</i> (Abdülkadir ŞENER)	339
<i>İmam Nâfi', Râvileri ve Kıraâtları</i> (Demirhan ÜNLÜ)	349

MEMLEKETİMİZDEKİ İLİM VE DİN ANLAYIŞI ÜZERİNE

I

ŞAHSİYET BUHRANININ NEDENLERİ

Doç. Dr. H. ATAY

Bir ağacın meyvalarını devşirip bir sergi üzerine yığılmış olsak, bu meyvaların her birini diğerlerinden ayırmak imkânı mevcut olmayabilir. Çoğu birbirine benzer. Ama gene de renk, şekil, hacim yönünden birbirinden değişik olan ve benzeşmeyen bulunur. Bu tek bir ağacın meyvaları için böyledir. Her birinin cinsi, soyu sopsu ve beslendiği yol ve aldığı gıda aynı olmasına rağmen, bu değişiklik, her birinin bulunduğu yerdeki rengine, hacmine ve şekline tesir eden faktörlerden meydana gelmiştir. Güneşi az veya çok görmek hepsi için aynı olmamıştır. Suyu ve karbonu aynı anda, hep aynı ölçüde ve aynı süratle alamamışlardır. Bu tek bir ağacın meyvası için böyle olursa, şüphesiz aynı cins ağacın, bu ağaç elma olsun, değişik iklimlerdeki şartlara göre ve ayrıca elma ağacının kendi çeşitli ailelerine göre meyvalar daha çok değişiklikler gösterirler. Elmaların dış görünüşleri onlara karşı olan isteğimizi, arzumuzu artırır ve bizi kendilerini seçip almamıza kadar sürükler. Biz onların dış görünüşlerine bakarak, onlardan beklediğimizi elde edebileceğimizi düşünmüştür. Bu düşünceimizde bazen aldanmışızdır, fakat bazan da isabet etmişizdir. Aslında seçtiğimiz istediğimiz gibi çıkmamış olsaydı, bir defa aldanmış olurduk. Oysa arasına aldanır, ara sıra isabet ederiz ve bu böyle devam eder. Elmanın her birini diğerinden ayırdığımız, bir takım özellikleri vardır. Bu özelliklere verdiğimiz değer ile meyvanın her biri değer kazanır. Fizikî varlıklarda ve fizikî şartlar altında olan meyvada böyle değişiklikler ve özellikler meydana gelmektedir.

İnsan da fizik dünyasında yer almaktadır. İnsanoğlunun her bir ferдинin kendine has bir takım görünür ve görünmez özellikleri vardır. Bu özellikler vasıtasıyla insanlar birbirinden ayırdedilirler ve ayrılırlar. İnsanları birbirinden ayıran bu özelliklerin tümüne şahsiyet denilir. Şahsiyet sözü,

insanın dışında kalan diğer canlı ve cansız varlıklara verilmemektedir. Diğer varlıkların her birine ait özellikler mevcuttur. Ancak bu özellikler onlarda teker teker bulunur. İnsanda ise, bu özellikler bir bütün teşkil eder, bütünlüğe ve böylece insanın fizik yapısı dışında başka bir yapısını meydana getirir. İnsanın fizik yapısı dışında olan bu yapıya insanın şahsiyeti, şahsî yapısı denmektedir. İşte bundan dolayı insanın fizik yapısı gözönünde bulundurulduğu takdirde ona fert, ama şahsiyet yapısı gözönünde bulundurulduğunda şahıs denir. Fizikî bir yapının meydana gelmesi, bir takım fiziksel unsurların, bir takım şartlar ve ölçüler altında bir araya gelmelerini gerektirir. Fizikî yapıyı meydana getiren unsurların tesbiti, şartlarının tayini ve miktarlarının ölçülmesi imkân dahilindedir. Ama şahsiyeti meydana getiren unsurlar ve onların şartlarının, miktarlarının bilinmesi, çoğunlukla imkân dahilinde değildir. Bunlar ancak zan, tahmin ve münasebetler bulma yardımı ile, dolayısıyla bilinmektedirler. Bunun içindir ki, fizikî bir yapıyı unsurlarına kesinlikle ayırıp öğrenmek mümkün olduğu halde, bir şahsiyeti unsurlarına ayırıp kesinlikle bilmemize imkan yoktur.

Şahsiyetin fizik yapısı dışında bir yapı olduğunu söyledik, ama bu iki yapı birbirinden apayrı iki varlık değildir. Şahsiyet yapısı fizikî yapı üzerine kurulur. İnsanın fizik yapısında anasının, babasının, beslenmesinin ve yaşadığı iklimin tesiri vardır. Şahsiyet yapısında çevresinin, okulunun, toplumunun, milletin gelenek ve göreneklerinin tesiri vardır. Bunlardan ayrı olarak da Allah vergisi diyeceğimiz akıl ve zekâsının tesiri inkar edilemez. İnsanın, bu tesirler altında meydana gelen fizik ve şahsiyet yapıları kendine has bir yapıdır. Bir insanın fizikî yapısını diğerinden ayırdığımız gibi şahsiyet bakımından da insanları birbirinden ayırdederiz. Yukarıda değindiğimiz gibi bunların birincisini ikincisinden ayırmak daha kolaydır. Bir ferdi diğerlerinden ayıran özellikler onun ferdi şahsiyetini meydana getirir. Bu ferdin mensub olduğu ailenin de kendine has bir takım özellikleri bulunur ve o özellikler de o ailenin şahsiyetini meydana getirir. Böylece aile şahsiyeti doğar. Ailelerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan toplumun da o ailelerin şahsiyetleri ile bütünlüğe toplum şahsiyeti ve sonra da aynı şekilde millet şahsiyeti teşekkül eder. Her ne kadar millete gelene dek ortaya çıkan müşterek şahsiyetler yani mânevî özellikler, ferdden başlıyorsa da, ferdin meydana gelmesini sağlıyorsa da, ferdin şahsiyeti de bu mânevî özelliklerin tesirinde teşekkül ediyor. Öyle ise ferdin şahsiyeti, ailenin şahsiyeti, toplumun şahsiyeti ve milletin şahsiyeti dediğimiz zaman, her ferdin, her ailenin, her toplumun ve her milletin kendilerine has bir özellikler bütünlüğünü kastederiz. Bu özellikler bütünlüğü ile de fertler, aileler, toplumlar ve milletler birbirin-

den ayrılırlar. Ancak ferdin dışındaki şahsiyetlerde bütünleşmiş fiziki bir yapı yoktur. Bunun için onlarda fizik yapısını bir unsur olarak ele almak imkânsızdır. Buna karşılık ferdin fizik yapısı, şahsiyetinin teşekkülünde bir unsur olarak ele alınmaktadır.

İşaret ettiğimiz gibi insanın şahsiyetini meydana getiren unsurları üç gurupta toplamak istiyoruz.

- a) Fizikî ve psişik unsurlar
- b) Sosyal unsurlar
- c) İlahi unsurlar

a) Fizik ve psişik unsurlar ile insanın boyu bosunu, kıyafetini, güzelliğini, sağlam vücutlu oluşunu, fiil ve infialini v.s.

b) Sosyal unsurları ile de çevresini, içinde doğup büyüdüğü gelenek ve görenekleri, insanlar arasındaki münasebetleri, uymak ve kaçınmak zorunda kaldığı dinî ve ahlakî buyruk ve yasaklar ile öğretilen ilim ve kültürleri,

c) İlahi unsur olarak da akıl, zekâ ve anlayışı kastediyoruz.

a) Fizikî unsurlar insanın kendi iradesine tabi değildir. Onların çoğu tabiat yoluyla gelir, bir kısmı ise iradeye bağlı olabilir. Bir insanın vücut sağlığı irsi hastalığın dışında insanın kendi elindedir. Kendi eline geçene kadar da ana ve babasının elindedir.

b) Sosyal unsurların çoğu, aslında insanın ferdi hür iradesine dayanırsa da, toplumun malı olduktan sonra ferdin iradesinden çıkmış sayılırlar. Ama okuma ferdin bizzat kendisinin veya kendisini terbiye eden ana babasının iradesine bağlıdır. Ahlakî davranışlarda bir dereceye kadar, insanın iradesine yer vardır.

c) İlahî unsur saydığımız akıl ve zekâ sırf Allah vergisidir. Akıllı ve zekâlı olmak insanın elinde değildir. Ancak, aklın fonksiyonu olan düşünmek ise insanın elindedir. Akıl ve zekâyı kullanmak, böylece akıllıca işler yapmak, düşünür olmaktan insan bizzat sorumludur. Doğrusu akli işletmek, akli kullanmak bazan yukarıda sayılan sosyal unsurların etkisinde kalabilir ama bu ârızı olduğu için insanın düşünür olma sorumluluğunu kaldırmaz. İradeyi de bu kısma sokabiliriz. İradenin işlemesi insanın sorumluluğu altındadır. İrade de düşünce gibi aklın fonksiyonlarından biridir.

İnsanın şahsiyetinin unsurları olarak saydığımız bu üç gurup faktörün içinden birer baş faktör olacak olursak a) sağlam vücut, b) eğitim-öğretim

ve c) akl'ı seçebiliriz. Atalarımızın dediği gibi, sağlam kafa sağlam vücutta bulunur. Sağlam kafalı olabilmek, doğru düşünebilmek için bedenî bir hastalığa uğramamış olmak gereklidir. İnsanın vücudu dert ve belâ içinde kıvrılırken sağlam düşünemez. Fakat bunun tersi doğru değildir, yani sağlam vücutlu olan kimse akıl ve fikir sahibi, demek değildir. Öyle olsa, boyu bostu yerinde, bedence güçlü kuvvetli nice akılsız, düşüncesiz kimseler bulunmazdı. Yukarıda geçen elma misalinde olduğu gibi bu bakımdan aldanmamalıyız. Bunun peşinden hemen akıllı, düşünebilen ve iradeli olup olmadığını araştırmalıyız. Sonra da eğitim ve öğretimini göz önünde bulundurmalıyız. Bunlar bize bir kimsenin şahsiyeti hakkında ana unsurları verir, gerisi teferuatla kalır. Şahsiyetin teşekkülünde kabul ettiğimiz bu üç ana unsurdan akıl ile öğrenim ilişkisi üzerinde bir kaç söz söylememiz yerinde olacaktır. Bir kimse akıllı ve zeki de olabilir, fakat şahsiyet sahibi olabilmesi için toplumun içinde bulunacağı mevkilere göre eğitim ve öğretim görmesi şarttır. Kültürünün gerektirdiği mevkiden yukarıda bulunanlarda şahsiyet eksikliği apaçık görülmektedir. Bu durumda olanlar eksikliklerini çeşitli yollardan ve çoğu zaman gayri meşru yollardan tamamlamağa koyulurlar. Eksik şahsiyetlilik böylece ortaya çıkar. İlim, insanın şahsiyetini bütünleyen önemli bir unsurdur, dedik. İlimin eksik olması, metotla öğretilmemesi, insanın şahsiyet noksanlığını doğurur. Burada ilimden kastettiğimiz, bütün ilimler değildir. Her insanın kendi sahası ve mesleğine giren ilim kolunu kastediyoruz. Her insan, mesleğinin gerektirdiği bilgiye sağlam şekilde vâkıf olduğu taktirde, onun ilmî şahsiyeti tam sayılır. Bundan sonra aklın gereklerini yerine getirip ilmine göre iş işleyip işlemediği ve yaptığı işlerin bir muhakeme ve düşünce eseri olup olmadığı, verdiği hükümlerde iradeli ve azimli olup olmadığı göz önünde bulundurulur.

Toplumumuzda gördüğümüz şahsiyet buhranında yukarıda zikrettiğimiz unsurlar içinde iki tanesinin eksikliğinin büyük rol oynadığını ileri sürmek mümkündür. Biri ilim, diğeri aklın fonksiyonu olan düşüncedir. Bugünkü toplumumuzun şahsiyet buhranının nedenini bir buçuk asır öncesine götürmek istiyoruz. Bunu 1683 yenilgisine kadar götüröenler de vardır. Şahsiyetler geçmişlerin, gelenek ve göreneklerin tesiri ile teşekkül ettiğine göre, böyle yapmakta bir sakınca olmasa gerektir. Geçmişin şahsiyet tahlilini yapmamız ancak dolayısıyla olabilecektir. Biz bugün gördüğümüz eksikliklerin ancak ferdin şahsî çalışmasının dışında kalan, toplum tarafından şahsiyetine tesir eden ilmî gelenek ve demokratik düşünce yönünden üzerinde durmak istiyoruz. Bir buçuk asır öncesinde mevcut olan ilmî geleneğin demokratik düşünceye dayanmadığı oldukça âşikârdır. Bizden önceki nesle kadar gelen

medrese öğretimi, ilerde anlatacağımız gibi, idare tarafından bir kenara itilmiş ve bu suretle cemiyetten elini çekerek içine dönüp kapanmıştır. Bu içine dönüklük, dışardan gelen ilim ve fikir akımlarına karşı ancak tepki göstermekle yetinmiş, onları inceleyip gereken istifadeyi veya metod değişikliğini yapmamıştır. Bu metod farkı Kıyas ve İstikra metoduydu. İslâmın büyük medeniyeti istikraya (tecrübe) dayanıyordu. Haçlı, seferlerine kadar kıyası kullanan Batı bizden istikrayı aldı. Biz de onlardan kıyas metodunu aldık ve böylece metodlacımızı değiştirdik. Batıdan almamız gereken bizim eski mirasımız olan istikrayı hâlâ da almış değiliz. Medrese sadece asırlar önce, değişik kültür ve toplumlarda yayılmış ve ortaya atılmış fikirlerle cevap vermekle yetinip, dünya durdukça ileri sürülecek yeni fikirleri karşılayacak eslâfın fikirlerinin yeter ve artar olduğunu savunmuştur. Medresede uzun asırlar ilmî otorite şahıs ve kitaba dayanıyordu. Fikire karşı fikirle değil, fikre karşı falancanın sözü veya falan kitabın cümlesi ile karşılık veriliyordu. Bugün de durum aynıdır. Değişen bir şey yoktur. İşte bu yanlış ve eksik düşünce ve metod sistemi kendini yenilemeyip kendi kendini yiyerek bitirdi. Medresenin karşısına diktirilen mektep her ne kadar, değişik bir menşee dayanmış ise de, ve her ne kadar batıda tekâmül eden ilimlere dayandırılmış ise de, onların kurulma gayeleri medreseyi bertaraf etmeğe yöneldiği için olmalı ki, onlar da medreseyi suçladıkları skolastik içine düşmüşler ve iddia ettiklerini hâlâ verememişlerdir. Bir buçuk asır öncesinde tek tek kişilerin bir kaç ilmî sahada ortaya çıktığı görülür. Fakat ilmî otoriteye dayanan, metodik çalışın bir akım getirip yerleştirememişlerdir. Artık bu beceriksizliği medreseye yüklemek insafsızlık olur. Onların sebeplerini başka yönlerde aramalıdır. Öyle görünüyor ki, siyasiler, ilmî otoritelerden korktukları, daha uzun süre hükümran olmak için ilmî çalışmalarını kontrollerinde buldurmışlar, onlara büyük imkânlar vermemişlerdir. Tanzimatın ileri gelenlerinin sistemli bir eğitim görmemeleri de şahsiyetlerine tesir etmiş ve eksik şahsiyet tipi, duruma hâkim olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu henüz kurulma hâlinde iken büyük zaferler kazanıyor ve büyük çalkantılar oluyor, İmparatorluğa yeni memleketler iltihak ediyordu. Her ne kadar bu memleketlerin büyük kısmı aynı kültürü taşıyor idiyse de gene her birinin kendine has bir özelliği vardı. Tedrisat daha hür ve serbesti, ilimden yana bir gaye taşıyordu. Sosyal durum dolayısıyla toplumda ilim adamı mevkiini, ilmî şahsiyetin tayin ettiği bir devirde, elbette ilim daha çok kıymet kazanır. Bunun için isim yapmış bazı ilim adamlarına, Fatih ve Yavuz devrine kadar raslanır. Ama Fatih de dahil, hoşagitmediği zaman, şöret yapmış herhangi bir ilim adamının mevkiinden

uzaklaştırılması an'ane haline getirildikten sonra, artık ilmin hürriyetine de son verilmiştir. Bundan sonra medreselerin resmîleştiğini görüyoruz. Yani medrese devlete memur yetiştirme fabrikası haline gelmiş, hocalar ilim otoritesinin tesirinden çıkıp, idarecilerin otoritesine girmişler, ve medreseden mezun olanların tayini, hükümetçe hemen yapılır olmuş ve böylece ilim kaygısı yerine diploma alma kaygısı hakim olmuştur. Bu durum bugün de değişmemiştir. Muhtar üniversitemiz dahil, öğretim müesseselerimiz memur yetiştirme gayesini aşmış değildir. Bütün ilim, medresede okunan bir kaç kitaba inhisar etmişti. Bunun nedenleri üzerinde ayrıca durmağa değer. Yalnız biz bir tancesine temas etmeden geçmiyeceğiz. Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar İslâm memleketlerini, bilhassa arapçanın ana dil olduğu yerleri bir araya getirmiş idiye de, İmparatorluğa hâkim olan devlet otoritesi Türk stilinde idi. Oralardaki öğretim de devletten vazife almayı amaç edinmenin tesirine girmişti. Osmanlı imparatorluğunun yeni bir ilmî oluşmaya sebep olamamasının nedenini biz dile yüklemek istiyoruz. Hâkim olan ve idâreyi ellerinde bulunduran unsur Türk olup, imparatorluk merkezi ve ağırlığı Türk halkının bulunduğu bölgede idi. Böylece merkez ve etraf halkının ana dili türkçe idi, ancak, öğretim dili arapça idi. Arapça kendi vatanından uzaktı, onunla öğretim yapanlar ona yabancı idi. Halkın dili ve medresenin dili aynı olmadığı için, medreseli ile halk kaynaşmıyor, gittikçe birbirinden uzaklaşıyor, halk medresenin ilimlerine iştirak edemiyordu. Eğer İmparatorluk kurulurken büyük ilim eserleri Türkçeye kazandırılırdı, medresede arapçanın yanında da türkçe derslere yer verilseydi, ve bir kısım dersler türkçe kaleme alınıp okutulsa, yeni bir ilmî kalkınmanın nüvesi atılırdı. Her dil, kendi sahibine küçükken mantığını öğretir ve onunla düşünür. Türk çocuklarının mantığı da türkçeye göre teşekkül etmiş iken, kendi dil mantıklarına zıd bir dil olan arapça mantığı ile öğretime tabi tutulmuşlardı. Medrese dili ev, çarşı, pazar ve halk tarafından beslenmiyor, ona bir yardımda bulunmuyor, ve ona yaşayan hayattan canlılık katamıyordu. Bundan dolayı gaye, medrese kitaplarını anlamaya tıkanıp kalıyordu. Batıya dönük okullarımız da böyledir. İlmî ve fikrî bir uyanıklığın hâlâ bizde mevcut olmayışını yabancı dillerde yazılan ilmî ve felsefi eserlerin dilimize tercüme edilmemesine bağlamak lâzımdır. Bu tercüme faaliyetine Tanzimatta başlansaydı, şimdi meyvasını verirdi; şimdi başlanırsa elli yıl sonra meyvasını verir. Bizde dil bilenler ele geçirdikleri kitapları evlerine hapsedmekte ve böylece başkasının ondan istifadesini engellemeğe çalışmaktadırlar. Bu gibi ve daha başka etkenler altında oligarşik düşünce tarzı hâkim olmağa başlamış ve onu besleyici şart-

lar devam ettiği için de, hâlâ kendimizi bu düşünce tarzından kurtarmış değiliz. Bu suretle oligarşik düşünce altında ve hem de eksik bir öğrenim görmüş olan birtakım *küt kafalı* aydınların türemesine meydan verilmiştir. Bunların düşünce seviyeleri bir dereceye kadardır ve bir yönde normal düşündüğü halde; başka sahalarda normal düşünemeyip tam bir peşin hükümlülük ve saplantı halinde, düşüncesi küt diye o noktada durmakta, mantık ve akıl dışı, daha doğrusu, diğer sahalardaki normal düşünmesine aykırı fikir ve yargılar ileri sürüp savunmaktadır. Öyle anhyoruz ki, ilim otoritesinin ve ilmî şahsiyetin teşekkül edememesinin nedenleri üzerinde durmak lâzımdır. Bizde siyasî adamlar yalnız idareyi ellerinde tutmuş değil, ilim adamları üzerindeki baskılarını sürdürmüştür ve hâlâ sürdürmektedirler. Eksik şahsiyete sahip idâreciler, ilim adamlarının çalışmalarına müdâhale etmiş ve birtakım fikirler ileri sürerek onları oligarşik düşüncenin altına itmışlerdir. Son kolera olaylarında ilim adamlarının tutumu hakkında İç Hastahkları Uzmanı Dr. Sedat Pınar'ın, Milliyet Gazetesi 28 Ekim 1970 tarihli nüshasındaki şu sözleri yeter şahittir: "Müsbet ilmin en büyük dallarından biri olan tıp, tarih boyunca politikanın bu derece sorumsuz tecavüzüne şahit olmamıştır". Böylece tam hürriyet istiyen ilmî çalışmalar kısırlaştırılmıştır. Batılı bir profesörle Türkiyenin elli yıllık düşünce ve kültür tarihini yazmağa çalışan bir Türk profesörünün şu ifadesi ne kadar acıklıdır. "Elli yıl içinde ilim ve fikir adamlarının yaptıkları ilim, ve ileri sürdükleri fikirler, siyasî adamların nutuklarının seviyesini aşmamış, bütün gayretleri siyasilerin nutuklarını şerh etmek ve onların felsefesini yapmaktan ileri gitmemiştir". Şüphesiz bunların nedeni yenilenme ve aydınlanma devri dememiz gereken Tanzimata dayanır. Öyle devir ki, ne aydınlattı, ne de yeniledi; sâdece dejenere etti ve hâlâ o devrin beceriksizlikleri altında milletçe kıvrıyoruz. Çünkü idareyi ellerinde tutanlar kendi memleketlerinin kültür ve an'anelerine vakıf değillerdi. Batıyı da ancak o derecede bilirlerdi; yenilik yapacak önderlik şahsiyetini kazanmamışlardı. Meselâ, Gandi'yi yapan onun batı kültürü değildir. Ondan daha çok batıyı bilen vardı. Ama o batı kadar kendi öz kültürünü biliyor ve böylece batının ve kendi kültürünün esprisini kavramış bulunuyordu. Ve bunun için işe nasıl ve nereden başlayacağını biliyordu. Biz de öyle bir şahsiyeti bulamamamızın nedenlerinden birini kendi kültürünü hazmedememekte ve onun ruhunu anlamamakta buluyoruz. Kendi kültürünün ruhunu anlamayan kimse yabancı kültürün ruhunu nasıl anlar?

II

NOKSAN ŞAHSİYETİN GETİRDİKLERİ

Osmanlı İmparatorluğunun düştüğü sıkıntılara ve başına gelen belâlara bir teşhis koyup onların ıslahına çalışanlar çıkmamış değildir. Ancak esash bir ıslahat yapmayı da tek bir kişiye bağlamak veya böyle bir kişinin yetişmesini beklemek de doğru değildir. Bir kişi sâdece bir sahada başarı sağlayacak ihtisasa veya konuya kendini verirse faydalı olacağına göre, her sahada ıslahat yapmaya kalkışmanın, tek kişiyi aşan bir konu olduğunda kimse- nin itirazı olmasa gerektir.

İşte arasıra ıslahatçı çıkmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğunun tam ıslahata yönelememesi, anlattığımız yetersizliğin dışında, ıslahat yapacakların azlığı ve çeşitli sahalara yayılmamış bulunmaları, ıslahatın bir çok yönden yapılmasına fırsat vermemiş ve bir sahada yapılması da istenen sonucu sağlayamamış ve yapılanlar renkli bir yama gibi sırtmıştır.

Mısır gailisinin başa gelmesi ile İmparatorluk içte ve dışta pek şiddetli maddî ve manevî sarsıntıya uğramış, ıslahat çarelerinin aranması ön plâna alınmıştı. Ne var ki bu gailenin en büyük etkisi milletin ileri gelenlerini şaşkına döndürmüş, hükümet ve millet ne yapacağını şaşırılmıştı. Bir defa bu hale geldikten sonra, akıl verenler çoğalmış, asırlar boyunca sadece hükümrânlığımızın değil, özümüzün ve varlığımızın da düşmanı olanlardan akıl alma perişanlığı içine düşülmüştür. Burada şöyle iki maddelik bir ölçünün uygulanması gerektiğine kâniyiz.

a) Kim olursa olsun, ne kadar insanperver olursa olsun, yabancı bir millet ve devlete mensub olan kimsenin yapacağı tavsiyeleri, zahirde pek faydalı görünseler bile, daima şüphe ile karşılamalı ve mutlaka kendisinin ne derece fayda sağlayacağını keşfetmeğe çalışmalıdır. Bundan sonra onun samimiyet derecesi ve yaptığı tavsiyelerin gerçekliği üzerinde durulmalıdır. Yoksa, yabancı bir kimseyi, insanın kendi vatani ve milleti için kendisi gibi kabul etmesi aptallıktan ve bönlükten başka bir şey sayılmamalıdır.

b) Vatandaş olan bir kimsenin ileri süreceği her hangi bir fikrin önce samimî ve sadıkâne olduğu kabul edilir ve sonra incelenmeye tabi tutulur.

Bizim ortaya koymak istediğimiz husus, vatandaş olmayandan mutlaka şüphe edilmeli ve vatandaşa mutlaka güven beslenmelidir. Daha başka bir ifadeyle yabancının sözüne yanlış nazarı ile bakıp doğruluğu incelenmeli, vatandaşınkine doğru nazarı ile bakıp yanlışlığı incelenmelidir. Tanzimat-

cıların, yabancı olan akıl hocalarını böyle bir ölçüye tabi tutmadıkları, onların öğütlerini olduğu gibi yapamamaktan yakınmaları ile de anlaşılıyor. Bir vatandaş olarak onların bu davranış ve sözlerini nasıl karşılamak gerektiğini okuyucuya bırakıyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu, Mısır felâketinden sonra içte ve dışta büyük sarsıntıya uğradığından, herkesin sözünü dinlemeye ve her hangi taraftan gelirse gelsin yardım veya ıslah sözüne, kaynağını incelemeğe fırsat kalmadan, veya önem vermeden, kulak vermeye başlamıştı. Artık öğüt vermede dış ülkeler yarışa girmiş bulunuyordu. Baş rolde kim daha çok gayesini gizleyip, görünürde kendi memleketi imiş gibi samimî olduğunu gösterirse, yarışı o kazanmış, aslında kendi memleketine en büyük faydayı sağlamış olacaktı.

Bunların içinde Türkiyeye ilk defa 1806 da gelmiş olan İngiliz Stratford Canning vardı. Bu zat, uzun süre Türkiyede kalmış, bir kaç defa gidip gelmiş ve büyük elçi unvanını kazanmıştı. İkinci Sultan Mahmud'a ve Tanzimatın ileri gelenlerine akıl hocalığında bulunmuş ve İmparatorluğun zâhirde yıkılmasını önleyecek ıslahatın neler olacağını telkine çalışmış ve tavsiyelerinin harfiyyen yapılmasının üzerinde ısrarla durmuştu. Stratford Canning'in fikirleri hâlâ memleketimizi etkisi altında bulundurduğundan adını anmış oluyoruz. Uzun süre Osmanlı İmparatorluğunda büyük elçi olarak bulunması ileri sürdüğü fikirlerin doğruluğuna herkesi peşinen inandırmıştır. *Memeleket ve milletimiz için yıkıcı olan fikirler, bildiğimize göre ilk defa bu zat tarafından ortaya atılmıştır. Stratford Canning'e göre:*

1- *Osmanlı İmparatorluğunun Avrupalılaşması için İslâmiyetten ve Onun müesseselerinden ayrılması şarttır. (s: 248)*

2- *Türkler yenilik yapacak kabiliyette olmadıklarından geldikleri Orta Asyaya gitmeğe mahkûmdurlar. (s: 249)*

3- *Zor ve yavaş da olsa, Türkiyenin tek çıkar yolu, Hristiyan anlamında medenileşmesidir. (s: 254)*

4- *Bu memlekette (Osmanlı İmparatorluğu) baş muzır, hâkim olan (İslâm) dinidir. Bu Türkiyenin hebâ olan enerjisinin üzerinde yatan gerçek bir canavardır. (s: 249,263)*

Bu dört madde, Prof. Allan Cunningham tarafından 1966 son baharında Chicago Üniversitesinde on dokuzuncu asırda Orta Doğunun Kalkınması ile ilgili konferansta okunmuş olan tebliğden alınmıştır. Bu konferanstaki tebliğler William R. Polk ve Richard L. Chambers tarafından "Beginnings of Modernization in the Middle East, the Nineteenth Century" adı ile 1968 de Chicago Üniversitesinde basılmıştır.

Bu maddeleri okuyup düşündükten sonra o zamandan beri memleketimizde cereyan etmiş ve etmekte olan olayları gözönünde bulundurduğumuz takdirde, hangi olayın altında nasıl bir gaye ve hedefin yattığını kolayca anlama imkânı doğar. Bu dört madde memleketimizi geçmişte parçalamıştır, gelecekte de parçalayacağından korktuğumuzu ifade etmeliyiz. Osmanlı devrinde farkına varmadan bu maddelerin ruhu benimsemiş ve onların insiyatifinde hareket edilmiş ve bilmeden yokluğa ve parçalanmağa sebep olunmuştur. Bu günkü memleket gerçeklerinde ve olaylarında bu maddelerin tesirinde kalmış olarak yetişmiş *sığ, ürkek* ve *endişeli* bir *zihniyetin* hüküm sürmekte olduğunu görüyoruz. *Sığdır*, çünkü bir sâhada günümüzün ilmî metodlarını kullanarak derinleşmiş değildir; bununla beraber, tam yeterli olmadığı kendi sâhasının dışında daha çok akıl hocahğı etmekte ve faal rol oynamağa çalışmaktadır. *Ürkektir*, çünkü tam ve yeterli bir bilgi ve şahsiyete sahip olmadığı için sorumluluktan kaçmakta ve suç ortaya çıkınca onu başkasına yüklemeye çalışmaktadır. *Endişelidir*, çünkü yaptığı ve yapacağı işin gerçek nedenlerine inememektedir, bunun için de gündelik işleri görmek ve günlük olayları savmakla vaktini geçirmektedir. Memleketin ve milletin gerçekten çözüm bekleyen sorunlarını ele alıp gereken işi yapma cesaretini göstermekten âcizdir. Kendisinin bu âcizliğini başkasına aşılama çabası içindedir. Ashında ne yapacağını ve ne olması gerektiğini bilmemektedir.

Sıglık, ürkeklik ve endişe ruh yapımızı öyle kemirmiş, öyle yıkmış ki, artık yıkılacak bir tarafımız kalmamıştır denebilir. Ruh yapımızda ve ahlakımızda öyle bir çözülme gözle görülür hâle gelmiştir ki, baba oğula, oğul anaya, karı kocaya ve vatandaşın bakkalına, elektrikcisine, ustasına, işçisine, patronuna, âmirine, memuruna güveni kalmamıştır. Bütün bu kişiler arasındaki mânevî bağlar kopmuş, bunları birbirine bağlayan, sadece mahkemelerin ve polis kuvvetinin koruduğu bağ kalmıştır.

Bizim inancımıza göre şahsiyet ruhi bir yapıdır. Bu ruhi yapının iki önemli unsuru vardır. Biri inanç, diğeri ilimdir. İnanç verileri ile ilim verileri ne kadar sağlam olursa şahsiyet o derece kuvvet kazanır ve granit gibi her basit rüzgâr ve akıma karşı varlığını devam ettirebilir. İnanç ve ilim konusunda gereği gibi hareket edilmemiş; şahsiyeti meydana getiren bu iki unsurun ruh yapısının temelini teşkil etmesi lazım gelirken, ikisi birbirinin düşmanı yapılarak birbirini yıkmakta kullanılmışlar ve böylece de şahsiyet teşekkül edememiştir. Ancak inanç verileri ile ilim verileri arasında hâlâ sürdürülen düşmanlık da öz malımız olmayıp, bu da ithal edilmiştir. Avrupanın aydınlanma döneminde kilisenin inanç verileri ile ilmin verileri arasında olan

çatışmaya zorla vâris kılınan okur yazarlarımız, onu, tarihî gelişim içinde de görmemişler ve kendi inanç verileri ile bir değerlendirmeye gitmeden körü körüne selden kütük kaçırınan gibi bu çatışmayı memleketimizde sürdürmenin varisliğini kabule özenmişlerdir. Oysa inanç ile ilim, dediğimiz gibi, şahsiyetin temel taşı olduklarından birbirinin lâzımı ve melzûmu durumundadırlar. Burada kullandığımız inanç kelimesini sâdece dine inanmak olarak almıyoruz; dini de içine alan daha geniş bir anlam kasdediyoruz.

İlim verilerine inanmak da söz konusudur. Bu noktadan inanç yalnız Allaha inanmış olanların sözlüklerinde değil, Allahsızların sözlüklerinde de mevcut olmalıdır. İlim verilerine, her hangi bir düşünce sistemine bağlı kalmak, onlara gönülden razı olmak, gönlünü onlara vermek, inanmaktır. Gönülün bir nesneye yatkın olması, ısınması, sükûn bulması ve güvenmesi ona inanması demektir.

Böyle bir iman, ilimden sonra gelir. İslâm dini de imanı ilimden sonraya almış ve böylece insan mantığının düzeyinde yürümüştür. İlim, mâlumu ve bilineni verecek; bir nesne bilinecek ve sonra ona inanılacaktır. İslâmiyet bilinmeyene inanılmayı ya da önce inanıp sonra öğrenmeyi tavsiye etmez. Önce bilmeyi sonra inanmayı öğütler. İslâm'da durum böyle iken, hâlâ bu işi çözüme götürememiştir. İlim yaptığını sananlar, inancın aleyhinde ve inandığını sananlar da ilmin aleyhinde olduklarını fırsat düştükçe belirtmeğe çalışırlar. Bu şekilde davranan ilimciler, aslında kendi deneyleriyle elde etmiş oldukları ilmin verilerine inanmaya karşı çıkıyorlar ve böylece ilmi, inancın karşısında düşman olarak gördükleri için, ne yaptıklarının farkında değillerdir. İşte bundan dolayı tam ilmî çalışmıyor ve çalışması ilim olmuyor. Çünkü ilim yaptığını sanıyor ama yaptığının ilim olduğuna inanmıyor. İnanmak kelimesini kullanmaktan korkuyor. İnanmanın, sırf dindarların sözlüğünde olduğuna inanmıştır ve kendisinin dinli olmadığını göstermek zorunda olduğunu hissetmektedir. Sıkıştığı zaman inandığını ifade etmesinde, samimi olmadığı ürkekliğinden ve endişesinden kolayca anlaşılır.

İnananların üst tabaka aydınlar ki, varlıklarından şüphe edilir, ilim ile inanç arasını ayırmazlar. Şunu da söylemekte isabet vardır. İnananların alt tabakası da, nazarı olarak ilim ile inanç arasında bir çatışma olmadığını ileri sürerler. Ancak bunlar, ilimcilerin inanç düşmanlığının etkisi altında, davranışlarında ve bilgilerinde ilim verilerini, bir tepki olarak, benimsemezler. Bunların da sözlerindeki samimiyetsizlik böylece ortaya çıkıyor. Bunların yanılttığı cihet, böyle yapmalarının farkında olmayışlarıdır. Bunun için milletimiz, kuvvetli, şahsiyetli ilim ve inanç adamı bulmanın zorluğu içinde kıvrınmaktadır. İlim ve

inanç ile, yukarıda belirttiğimiz ve batılların bize aşulamakta çaba gösterdikleri sığlık, ürkeklik ve endişe kalkabilir. Bunun da ancak ilim ve inancın ayrılmaz derecede birbiriyle âşık ve mâşuk olarak sarmaş dolaş olmaları ile mümkün olacağına; ilim ile inancın birbirine düşman olmaları ile de tedavisi imkânsız ruh bozukluğunun ve silik şahsiyetin ortaya çıkacağına, inanıyoruz.

Sırası gelmişken, burada şu, batıdan bize gerekli olanları mı, yoksa gerekli gereksiz her şeyi mi almalyız? sorusuna dair düşündüğümüzü belirtmeye çalışalım.

Avrupa pazar, biz ihtiyaçlarımızı gidip pazardan alacağız. Nasıl ki, evde bir takım şeyler eksik olur, onları gidip çarşı pazardan aldığımız gibi, millet olarak eksik olan ve ihtiyacımız bulunan şeyleri de gidip almamız gerekmektedir. Burada iki nesnenin iyice bilinmesine lüzûm vardır. Önce eksiklikler nelerdir ve bu eksiklikleri kim tayin ve tesbit edecektir? Ya evin büyüğü, ya evin çocukları, ya da yabancı biri yani bir komisyoncu olur. Evin büyüğü evin neye muhtaç olduğunu en iyi bilen kimsedir. Çocuklar evin değil, ancak kendi ihtiyaçlarını bilebilirler. Komisyoncu ise, kendi kârının peşindedir. Hangi maldan daha çok ve her zaman satabilecekse onu satın alacaktır.

Sonra, çarşıda pazarda neler var, onları bilmek gerekmektedir. Evin büyüğü çarşıda pazarda olanların hepsini bilmeli ki, evinde tesbit etmiş olduğu ihtiyaçlarından daha başka bir şeye muhtaç olup olmadığını öğrenmiş bulunsun. Eğer ihtiyaçları yalnız evde tesbit edip sâdece onları temin için uğraşırsa, çarşıda bulunan her şeyi görüp öğrenemez. Hiç olmazsa, ihtiyaçların bir kısmını çarşıda göreceği şeylere göre ayarlamayı düşünürse, çarşıda ve pazarda bulunan her şeyi görmesi ve bilmesi gerekecektir. Demek ki, önce, ihtiyaçı kim tesbit edecek ve sonra bunu nerede ve neye göre tesbit edecek sorunları açıklığa kavuşmak zorundadır.

Avrupa da, Tanzimatta yeni bir pazar olarak karşımıza çıkmıştı. İlim, teknik, metod ve bir çok yenilikleri olan bir pazar. Biz de gidip o pazardan bir şeyler almalyız. Peki kim gidip alacak? Sonra ne alacak? İşte çekişme bunlarda başladı. Pazarda bize yaramayan şeyler bulunduğunu iddia edenler, bizim muhtaç olacağımız iyi şeylerin alınmasını savundular. Pazarda bulunan göz alıcı ve şaşırtıcı şeylerin yanında zararlı olanları görmeyenler, tüm olarak pazarı kaldırmayı iddia etmişlerdir. Bize öyle geliyor ki, bu iki tutum da nazari bakımdan yanlıştır. Çünkü iyiyi anlayabilmek ve seçtiği nesnenin iyi olduğunu bilmek için kötüsünü de bilmek gerekir. Yoksa insan, iyiyi seçtiğini nasıl bilecektir. Bunun için iyiyi ve kötüyü yanyana görmek lâzımdır. Diğer yandan iyi nesnelere bulunduğunu görüp de kötülerini gör-

memek ve onları da iyilerin yanında iyi diye ve iyilerin zorunlu gereği diye savunmak da yanlış. Kötünün, bize iyiyi seçtiğimizden emin olmak için gerekli olduğu unutulmamalıdır. İşte bu çatışma hâlâ sürdürülmektedir. Bir asır devam eden bu görüşlerden pratikte biri üstün geldi. O da bütünü ile pazarı kaldırmayı savunan taraftır. Ancak acı olan şudur ki, bunlar pazarın tümünü kaldıramamışlardır; pazardan getirdikleri hep kötü şeylerdir. Çünkü onlar da pazarda olan her şeyi bilmedikleri ve neyi alacaklarına dair daha önce bir düşünceleri olmadığı için, pazarda işportacıların ellerine düştüler ve böylece pazardan eli boş değil ama, çöplükleri dolduracak kucak kucak, tümen tümen şeyler getirdiler ve bunları da en iyi şey diye kabul ettirmek için canları çıkana kadar çalıştılar. Bugün benliği ve görgüsü yerinde bir vatan- daş, Avrupa ve Amerikayı gördüğü zaman, hep kötü şeylerin alındığını ve iyilerin bırakıldığını gözleri ile görür, kulakları ile işitir ve üzmekten kendini alamaz. Bunun için yıllar yılı batıyı okuyan, okutan ve ona hayran olan, âdeta ona tapan ve ömrünü bu uğurda tüketen, bakarsınız bir gece gündüz içinde hemen Kuzeydoğuya yönelmiş, sosyalizme ve komünizme yeşil ışık yakmaya çalışır olmuştur. Çünkü, o batıyı anlamamış, kavramamış, derinliğine, ilim, kültür ve demokratik düşünüşüne inememiş, metodunu içememiş yıllarca hep üstte, sığ kalmıştır. Şimdi yeni bir kaç eserin tercümesiyle eski olan bir akıma yeni imiş gibi sarılmağa başlamıştır. İşte bunlar dün bir şey değillerdi, bugün de değiller; yarına ömürlerinin yetip yetmeyeceğini bilmiyoruz. Yetse bile aynı şekilde kalacaklar. Evet, batıdan alınan kötü şeylerin yanında iyi şeylerin alınmadığını inkâr etmek, elbette isabetli değildir. Ancak iyi olanın alınması gaye olsaydı zaten araya kötüsü de karışır, iyiyi alma gaye olunca kötü kenara itilmiş olurdu. Kötüyü alma gaye olunca, iyi, bir yanda kaldı. Bunda kabahatlıyı arayıp bulmak gayreti içinde değiliz. Bugünde aynı durumda olduğumuzdan, bundan kurtulmak için bunun nedenlerini bulmaya çalışıyoruz.

Her iki görüş sahiplerinin yanılmasının acısını millet çekiyor. Her şey gerçek değerine göre millete sunulup gerekeni seçmek, alınacağı almak ve bırakılacağı bırakmak, millete bırakılsaydı daha iyi sonuç almırdı. Avrupaya gönderilip gelenleri, memlekette kontrole tabi tutacak benlik ve şahsiyet kalmamış olduğundan, onlara kurtarıcı gözüyle bakılıp onlar en üst köşelere oturtulmuşlardı.

Bunda vardığımız sonuç ve bugün yaşadığımız ortam şudur: Yukarıda Tanzimat ıslahatını bir yamaya benzetmiştik, şimdi bu artık küçük bir yama değil, büyümüş ve bütün vücudu örten hazır bir elbiseye dönüşmüştür. İçerde, özde hiç bir kutupta önemli bir değişikliğe ve ıslaha derinliğine işlemiş

bir yapı meydana getirememiştir. Eskiye tutanlar eskiyi yitirmiş, yeniye tutanlar yeniye getirememiştir. Bizi yetiştiren nesil, eskinin yıkıntıları ile yenin yetersizliği ve sıhğı içinde milletin iç ve dış yapısında bir senteze gide-memiş, ancak üzerinde gördüğü dış elbiseyle çocuklar gibi övünmüş ve onu elde etmeyi en büyük başarı saymıştır. Biz, çok önce küçük bir eserimizde doğunun geleneğinden, batının göreneğinden kurtulup gerçeğe yönelmemizi tavsiye etmede bunları kasededyorduk. Her ikisinde de takliti kalmak bizi yıkmış ve yıkmaktadır. Gerçeklik taklitçiliğin içinde değil, dışındadır. Taklitçilik, iyi nesneyi taklit olursa iyi, kötüyü taklit olursa kötü değil, her iki durumda da taklitçiliğin kötü olduğu kabul edilip orijinalliğe gitmeğe önem vermelidir. Orijinalikte kötü yoktur. Çünkü her orijinal orijinaldir. Orijinal olan bir nesnenin kötülüğünü ancak başka bir orijinal ile ölçmek mümkündür. Orijinallik, taklitçilikle kıyaslanamaz. Kıyaslanabilmeleri için aralarında ciheti vahdet bulunmalıdır.

III

DİN ANLAYIŞINDAKİ ÇIKMAZ

Tanzimata kadar bazan koşarak bazan aksayarak ve bazan dinlenerek gelen Osmanlı İmparatorluğunun, üç türlü *yüksek tabaka* (elit)nın idaresinde bulunduğu ve bunların, Medreseli, Askerî ve Siyasî elitlerin olduğu ileri sürülüyor. Bu üç sınıf kendi aralarında anlaşmış durumda halkı yönetiyordu. Ancak devletin dış düşmanlarının kuvvet kazanmaları karşısında, asırlar boyunca memlekete yeni bir düzen ve yeni bir ilim aşkı verilmediği için eskinin aynen devamı bir çok aksaklıklara, yıkıntılara ve başarısızlıklara sebeb olmuştur. Ne var ki Medrese her ne kadar zamanın inkişafına ayak uydurmayı hedef almamış ve bu noktadan geri kalmışsa da gene de milletin ve devletin mânevî değerlerinin belkemiğini teşkil etmiş ve din ilimlerinin öğreticisi olması yönünden de milletin şahsiyetinin meydana gelişinde ana unsur olmuştur. Bunun böyle oluşunu dış düşmanlar da iyi kavramış, ve dine doğrudan karşı çıkılmıyacağını anlamış ve gayelerine erişmek için medresenin yıkılmasını plânlamaya önem vermişlerdi. Bunun için, üç kardeş gibi çalışan medrese, asker ve siyasetin, arasını medresenin aleyhine olmak üzere açmağa çalışmışlar ve böylece memlekette tarih boyunca olan aksaklık ve bozukluklar medreseye suç olarak yükletilmiştir. Oysa suçlu olan her üçü idi. Dış kuvvetler askerî ve siyasilerin tarafını tutup onlara kendilerinin hakkı olduğunu aşilayarak medreseye karşı çıkmalarını sağlamışlardı. Böylece memleketin üst kademesinde (elit) bir çatlaklık devletin çatılarının bir an önce çatırdama-

ya başlamasını intaç etti. Medrese düşmanlığının içinde din düşmanlığının saklı olduğuna işaret etmiştik. Dış kuvvetler, böylece memleket içinde memleket evladından zahirde medreseye düşman, ama içinde dine de düşman kimselerin yetişmesine yardım etmiştir. Dış kuvvetlerin dini, memleketimizin dininin aynı olsaydı, herhalde memleketimizde bir medrese ve din düşmanlığı olmazdı. Medreseliler içinde bu gerçeği anlayanlar da boş durmayıp karşı tarafın din düşmanı olduğunu halka yaymaya başladılar. Medresenin aleyhinde olanlar onu yıkmayı başardılarsa da, medreseliler de düşmanlarının din düşmanı olduğunu halka aşlamakta muvaffak oldular. Her iki tarafın başarıya ulaşmasında haklı buldukları noktalar kendilerine yardımcı oldu. Yani her iki taraf her yönden ve tam bir başarı sağlayamamış, ancak haklı oldukları hususlarda başarı elde etmişlerdir.

Sonuç şu oldu: Zahirde ve resmen medrese yıkıldı, ama yıkanlar dinsiz ilân edildi. İkinci sonuç, fikir hürriyeti ile ilgilidir. Medresenin son devirlerinde medreseye hâkim olan düşünce tarzı oligarşik bir düşünce tarzı idi. Kendisi gibi düşünmeyen kimseler aferez edilir ve onlara büyük suç işlemiş damgası vurulurdu. Medreseyi yıkan zihniyet, her nekad, demokratik düşüncüyü getireceğim diye iddia etmiş ve kendini bu sloganla kamu oyuna kabul ettirmiş ise de, o da, medreseyi itham ettiği aynı oligarşik düşüncenin batabatına ters yönden saplanmıştır. Medrese ilimlerinin ve dinin karşısına çıkmış, kendisi gibi düşünmeyen kimseleri aferez etmiş, kendine has bir oligarşik düşünce tarzına esir olmuş, Batının demokratik düşünce tarzına yanaşmamıştır. Memleketimizde bu iki yönlü düşünce, biri üstten biri alttan, hükümünü sürdürmektedir. İşte bugünkü huzursuzluğu doğuran başlıca iki olay bize göre budur.

Hâlâ yüksek tabaka nazarında medrese sözünü ve dolayısıyla medresenin öğrettiği dinî ilimlerin sözünü etmek, gericilik ithami ile karşı karşıya olduğu için, bir cesaret sayılmaktadır. Okul, demek olan medrese sözünü, ona karşı olanlar duydukları zaman, bir canavarın-S.Cunning'in yukarıda geçen ifadesine göre-dirileceğinden tir tir titremektedirler. Medrese taraftarları da medrese sözünü edebildikleri vakit, Allaha şükrederek büyük bir sevinç ve zevk duymaktadırlar. Oysa gerçekten ne öyle bir korkuya ve ne de böyle bir duyguya lüzûm vardır. Artık, idarî mekanizmanın din düşmanı olduğu kanaatını silmek lâzımdır. Bu çekişmeye bir son vermenin zamanı çoktan gelip geçmiştir. Kendi yönümüzden, bunun nasıl çözümleneceğini göstermeğe çalışacağız.

Üzerinden on yıl geçmiş olan 1960 olayını herkes gördü ve yaşadı. Hükümet polis jopu ile üniversiteyi, bir ilim ocağını susturacağını sanmıştı. Jop

ile iş çözümlenemedi. Bu, süngünün işe karışması ile çözümleneceğine inananları harekete getirdi. Ve sonunda süngü de işe karıştı. Ama süngünün nereye kadar çözdüğü bellidir. İşte bu oligarşik düşüncenin memlekete hâlâ hâkim olmasıdır, ki Mar. 1971 olayının sebep ve neticesini doğurmuştur. Bu belki tarihten geliyor, her şeyin jop veya süngü ile çözümleneceğine inananların hakimiyetini gösteriyor. Bu ruh, ilim adamlarına da sirayet etmiş ve onlara da hâkim olmuştur. Üç yıldan beri yazılarını okuma fırsatını bulduğum ilim adamlarının yazış, üslûp edâsı bende şu kanaatı yaratmıştır. Bunların, uc akımlar hakkında yazdıkları yazıları iki kişinin yazısına benzetiyorum. Ya polis komiseri gibi suç unsurlarını tesbit edip savcıya bildirmek veya savcı gibi davranıp ele geçirdiği suç unsurlarına göre suçluyu cezalandırmaktan ve kanun maddelerine göre cezayı tayin etmekten öteye gidememişlerdir. Bir ilim adamına yaraşan ne bir cinayet masası komiseri gibi ve ne de bir savcı gibi davranmaktır. Onlara yaraşan, ister inansın ister inanmasın, bir fotoğrafçının objektifi gibi hadiseyi karşıdan, dışardan ele alıp yazar sosyoloğ ise sosyoloji yönünden, psikoloğ ise psikoloji yönünden, iktisatçı ise iktisadî yönden, hukukçu ise hak ve adalet yönünden, savcı veya polis ise kanun yönünden ele almaktır. Hukukçu başka, kanuncu başkadır. Hukukçu kanuncu gibi davranırsa hukukçuluğa aykırı hareket etmiş olur. Demek istediğimiz hiç kimsenin bilmediği bir şey değil, tersine herkesin bildiği fakat yapmadığı bir şeydir. Nasıl adalet haklılık üzerine dayanırsa, otorite ve hükümlerlik da ilim üzerine dayanır. Bir milletin varlığı, şahsiyeti, üstünlüğü ilmî temellere dayanırsa sürer gider, sâdece jop ve top ile bir millet ayakta duramaz. Top, tüfek zihinlere ve gönüllere hâkim olamaz ve nasıl süngü ile zihinlerdeki fikir kazanamazsa, kazma ile de zihinlerde çukur açılıp fikirler oralara yerleştirilemez. Zihinlere hakim olan inanç ve ilimdir. Bunun için, bir ideolojinin ve bir karakterin zihinlere yerleşmesi için ilim ve inanç yolu izlenmelidir. Bu yol uzundur, ama emniyetlidir, mutlaka maksadına erişir. Jop ve top yolu kısadır ve mutlaka başarısızlıktan ötede aksi tesir eder. Öyle ise ilmî verilere dayandıkça, sağlamlık, haklılık ve isabetlilik devam edecek ve başarı sağlanacaktır.

Çözüm isteyen meselemizi daha açıkça ortaya koymamız için sebepler üzerinde biraz daha duralım. Bizim kanaatimiz odur ki, medresenin lağvedildiği tarihe kadar doğanlar, takriben bugün elli yaşından yukarı olanlar, medreseli ve aleyhtarı olarak iki guruba ayrıldıktan sonra, bu her iki ucun dinî anlayışları aynı, fakat imanları ayrı idi. Her iki taraf da medreselerde okunanların din olduğunu ve onların dışına çıkmanın dinsizlik olduğunu biliyordu. Ayrıldıkları nokta, medreseliler, bunların dışına çıkmanın dinsiz-

lik olacağını biliyor ve ona sınıksız inanıyorlardı. Dünya ve ahirette kurtuluş yolunun bu olduğuna ve mutlaka dünya düzeninin bu olacağına candan bağlı olup bunun için gerekeni yapmağa hazır ve yapıyordu. Aleyhte olanlar da medreselerde okutulanın din olduğunu ve onların dışına çıkmanın dinsizlik sayılacağını biliyor ama, batıdan gelen akımların ve devletin başarısızlıklarının tesirinde bunlarla dünya nizamının yürüyemeyeceğine inanıyor ve bu dinî hükümlerin dışına çıkmanın gerekli olduğuna kanaat getiriyor ve dinden çıkmayı göze alıyordu. Memleket böylece yüksek tabakada iki karşıt kutba ayrılmıştı. Dediğimiz gibi iki taraf ta dinî anlayışta birleşiyorlar. Bu anlayışa bağlı kalmamakta ayrılıyorlardı. Bu yaşta olanlar içinde bugün hayatta olanların durumunun ölenlerin durumundan farklı olduğuna kani değiliz. İşte düşmanın başardığı bu ayrılık memleketi yıktı ve hâlâ yıkmaktadır. Her ne kadar medreseler kapatılmış ise de, şahsî olarak jopun ve savcının nüfuz edemediği zihinler bildiklerini öğretmeğe devam ettiler. Öte taraf ise dinin aleyhine sistemli ve resmî olarak istediğini okutmaya ve öğütlemeye devam etti.

Bizim anlayışımıza göre, bu her iki gurubun din anlayışı yanlıştı. İşte bugün bunu ortaya koymak gerekmektedir. Ama bu çok zordur. Her iki ucun vârislerini bu noktadan karşılaştıracak olursak, medreselilerin vârislerine böyle bir şeyi anlatmak, yani medresenin son tutumundaki din anlayışının yanlış olduğunu söylemek, onlarca küfür sayıldığı halde, medresenin aleyhindekilerin vârislerine bu söz hoş ve mâkul gelecektir. Bunu şu şekilde de ifade etsek ve her hangi bir meselede gerçek dinî hüküm, Kur'an ve Hadise, ilk müçtehitlerin eserlerine dayanarak anlatılmış olsa, bu mesele de medrese kitaplarında olan hükme aykırı bulunsa, gene de medreseli vârisler bunu her ne kadar küfür saymazlarsa da, kabul etmezler veya dalâlet sayarlar. Medrese aleyhindekilerin vârislerine göre, medrese aleyhine olduğu için, böyle bir hüküm daha makul ve kabule şayan görülür. Bugün selâhiyet bu sonuncu gurubun elindedir. Memleketteki bir asırlık çatışmayı ilmî yoldan çözümleme imkânları da bunların elindedir. Yapılacak dinî öğretim ve eğitim programları da bunların elindedir. Ne yazık ki, Milli Birlik Hükümetinin Marifi İslah Komisyonuna, İmam Hatip Okullarının ve Yüksek İslâm Enstitülerinin programlarının islahı için davet edildiğimizde, müşahedemiz şu olmuştu. Bir ezan, *İnna atayna*, ve *Kulhuvellahu*'yu iki saatte öğretip, imam ve müezzin yetiştirmeyi yeterli bulan bir zihniyetle karşılaştık. Bu zihniyetin hâlâ maârifte devam etmesinden korkarım.

Artık, bugün yeni bir gurup ortaya çıkmaktadır. İlâhiyat Fakülteliler ve Yüksek İslâm Enstitülüler. Bunlar, yukarıda açıkladığımız medreseli ve

medrese aleyhindekiler (bunlara maarifliler diyelim) arasında kalmış, medreseliler bunlara maarifliler diye taş atmakta ve aleyhte bulunmaktadır. Maarif de bunlara medrese senpatizanları damgasını vurarak onlara üvey ana gibi davranmaktadır. Her iki tarafın da bunlara yan gözle bakmalarının sebebi, yukarda açıkladığımız medresenin din anlayışının vârisliğini her iki tarafın aynı derecede sürdürmeleridir. Hakiki din anlayışını bunlar getirecek ve medrese, maarif kavgası böylece tarihe karışacaktır. Bundan ancak dış düşmanlar ve onların görüşüne göre çalışanlar memnun olmayacakları için bir türlü kavga bitmiyor.

IV

YÜKSEK DİN ANLAYIŞINI HAZIRLAYACAK OLAN
ÖĞRETİM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Yukarda anlatmağa çalıştığımız aksaklıkların din yönünden çözüme ulaşabilmesi için uygulanmasını ön gördüğümüz program hakkında düşündüklerimizi ortaya koymak istiyoruz.

İslâm ilimleri terimi çok geniş anlamda kullanılabilir. Bu geniş anlam içine, asırlar boyunca müslüman olan milletlerin en geniş anlamı ile kültürleri de girer. Biz, İslâm ilimleri dediğimiz zaman, müslümanların uğraştıkları ilimleri kastetmiyoruz. Biz, bu ilimlerin, konularına göre üçe ayrılabileceğini göz önünde bulundurursak şöyle bir sınıflamaya gideriz.

1) Müslüman milletler kendi milletleri ile ilgili meseleleri çalışma konusu yaparlar ve meselâ kendi öz dilleri ve öz tarihleri, gelenekleri ve saire üzerinde çalışırlar. Bunları yapanların da müslüman olmalarına rağmen yaptıkları bu ilimlere İslâm ilimleri demiyoruz.

2) Müslümanlar, bir milletin malı olmayan ve insanlar arasında ortak olan konular üzerinde çalışır, ilim yaparlar. Meselâ, fizik, kimya, tabiblik, matematik ve saire. Bunları yaptıkları zaman kendilerinden de elbette bunlara bir şey katar ve belki de büyük keşifte de bulunabilirler. Bu gibi konularda müslümanların yaptıkları ilimleri de İslâm ilimleri dışında tutuyoruz.

3) İslâmiyeti ve onun tatbikçisi olan müslümanları konu alıp ilim yapanlara gelince bunun iki şekilde düşünülebileceğine inanıyoruz.

1- Müslümanları inceleyen ilimler: Müslümanların siyasî, sosyal, sanat ve medeniyet tarihleri gibi.

2- Doğrudan doğruya İslâmiyeti din olarak konu alıp işleyen ilimler ki, bunları beş gurupta toplayabiliriz:

a) Kur'an Tefsiri ve yardımcıları: Kur'anı Kerim tarihi, ayetlerin iniş sebepleri, Tefsir tarihi.

b) Hadis ve yardımcıları: Hadis tarihi, hadislerin söyleniş sebepleri, hadiscilerin değerlendirilmesi (Nakdur-Ricâl)

c) İslâm Hukukunun esas dersi, Usul ul-Fıkh, yardımcıları: Fıkh, Fıkh Tarihi, Mukayeseli Fıkh Mezhepleri (Hilâfiyat).

d) Kelâm, yardımcıları ise Kelâm tarihi, İslâm Felsefesi ve Tarihi, Mantık ve Münazara.

e) Ahlâk, yardımcıları: Ahlâk tarihi, tasavvuf.

Bu ilimlerin yanında başkalarını koymak çok teferruata inmek olur ve onlar yardımcının yardımcısı durumunda bulunur. Şüphesiz arapça da bütün bu beş esas ilmin ana dilidir. Ancak o dil ilmidir. Ama biz din ilimlerinin nasıl okutulmasını uygun gördüğümüzü açıklayacağız.

Konuya girmeden önce konuyu sunuş sayılabilecek bir kaç söz söylemenin konumuza aydınlık vereceğine kaniyiz. Önce İslâm dininin ana kaynağı olan Kur'an ve Hadis'in ilk müslümanlarca nasıl inanılıp uygulandığını belirtmemiz yerinde olacaktır.

Adı geçen iki kaynak (Kuran ve Hadis) insanın hem iç, hem dış dünyasını düzenleyen esasları getirmişti. İlk müslümanlar, bu iki kaynağın ihtiva ettiği her çeşit hükme eşit surette inanıyorlar, onları eşit surette öğreniyor ve eşit surette tatbik ediyorlardı. Bunun için de ilk müslümanlar, inanış ve davranışlarında İslâm dininin ruhuna daha uygun hareket ediyor, İslâmiyetin getirmiş olduğu insanlık anlayışına uygun olan, onun cihanşümul ilkelerini insanlığı kucaklayacak şekilde uyguluyorlardı.

Zaman geçtikçe müslümanların sayısı, yeni müslüman olanlarla çoğalmış, olaylar artmış ve hüküm sahası genişlemişti. Bu duruma paralel olarak da iç ve dış nedenlerle kültür genişlemiş, kültür ve ilim müesseseleri kurulmağa başlamıştı. Kültür genişleyince de, zorunlu olarak kültür meseleleri bir yığın olmaktan çıkıp sınıflanmağa başlamış ve her bir sınıfın meseleleri bir konu etrafında toplanarak ilimler istiklâllerini kazanmışlardı.

İlimler belli olup ayrıntılarıyla ortaya çıktıktan sonra, İslâmın iki ana kaynağı olan Kur'an ve Hadis de bu ilimlere göre incelenmeğe ve tasnife tâbi tutulmağa başlandı. Böylece, bir edibin, bir hukukçunun, bir siyâsinin, bir kelâmcının ve bir felsefecinin Kur'an ve Hadisle ilgisi, ancak kendi konusunu ilgilendirdiği nisbette oluyordu. Neticede tam bir müslüman tipi yerine eksik

bir müslüman tipi ortaya çıkıyordu. Bir kelâmcı, kendini Kur'anın tümüne değil, ancak kelâm konularını ilgilendiren âyetlere, bir hukukçu da, hukukla ilgili âyetlere v.b. hasrediyordu. Her meslek sahibi genellikle mesleğini ilgilendiren hükümlerin tesiri altında kaldığından, hayatına o hükümler yön vermiş, ahlâkını o hükümler formüle etmiş oluyordu. Bu sebeple inancı yönünden değil, fakat tatbik yönünden her meslek ve ilim sahibi, mesleğinin ve ilminin yönü ölçüsünde müslüman olmuştur, diğer deyimle, İslâmı bu ölçüde tatbik etmiştir. İlk müslümanlar, İslâmiyeti, imkânları nisbetinde her yönü ile temsil etmişken, sonrakiler bir yönü ile temsil etmişler ve böylece, kelâm müslümanı, fıkıh müslümanı, tasavvuf müslümanı olma durumuna düşülmüştür.

Asırlar boyunca süre gelen bu tutum islâm dininin temelinde (kaide) yatan cihan şumüllüğün, çeşitli nedenler altında gittikçe daraldığını intac etmiş ve islâmın ilk devirlerindeki insanlık görüşü, insanlığa verdiği değer, insanlık münasebetlerinde ön gördüğü ve hatta din, ırk ve renk farkı gözetmeden uyguladığı hoş görürlük, müsâmaha ve yaydığı adâlet kavramı ve özellikle ilim aşkı gittikçe daralmış ve kaynağından uzaklaşarak içine karışan yabancı unsurlar da aslı ve esası gölgelemiş ve kokusunu yitirmeye sebep olmuştur. Sonraki müslümanlar, ilklerin tersine islâmiyeti tümü ile değil bir parçası ile benimsemişler, kendilerindeki bu parçalanma islâmın ruh ve manevî birliğini bozmuş, götürmüştür. Nasıl ki bir ağacın dalları, gövdesi ile ne kadar sıkı temasta ise o kadar canlı olur ve temasını kestiği ölçüde ölüme mahkûm ise, islâm dininin insanlığa sunduğu ana ruhundan uzaklaştıkça ve ondan bağı kopardıkça, ilk verdiği dinamizmi ve cihan şumüllüğünü yitirmiş ve o ruhu kaybetmiştir, sonunda Müslümanlar robot hâline gelmiştir. Bunların nedenlerini bütün çeşitleriyle ele almamıza imkân yoktur.

İlâhiyat Fakültesi ve Yüksek İslâm Enstitülerinde din derslerinin metod ve programları hakkında görüşlerimizi açıklayalım. Yukarda zikrettiğimiz esas ve yardımcı disiplinlerin anlatacağımız şekilde okutulmaları, dinin gerçek mânada anlaşılmasına yardım edecektir. Memleketimiz gerçek dini ve esaslarını anlamaya muhtaçtır. Aslında böyle yapılagelmediği için bir yerde kuruyup kalmasının ızdırabını çekiyoruz. Bunun bizde bir yeni oluşmaya ön ayak olacağına ve oluşma halinde olan milletimize manevî bir itme gücü vereceğine şüphemiz yoktur.

a) Tefsir esas bir ilim olarak okutulmalıdır. Ancak, ister eski ve ister yeni olsun, her hangi bir tefsir ders kitabı olarak tayin edilmemelidir. Bize kadar gelen tefsirler mezheplerin teşekkülünden sonra yazılmış olduklarından ve

yabancıların kültürleri yaygın hale geldikten sonra yazıldıkları için, doğrusu yanlış hep bir arada okunmuş olacaktır. Yanlışına her zaman dikkati çekmek zordur. Çünkü yapılan bir çok yanlışlar ve anlatılan hurafeler hayal gücünün cazibesine kapılmış veya doğruluk kisvesine bürünmüş olabilir. Tefsir okutan mutlaka muteber bir kaç tefsiri görmelidir. Tefsiri yazmış bulunan büyük bir muctehid de olsa, aynı ayarda başka birinin tefsirini görmek bir âyet hakkında en salâhiyetli muhtelif kimselerin anlayışlarına muttali olunmasını sağlayacak ve âyetin ne gibi geniş anlamlara geleceğine ve böylece zikredilenden zikredilmeyeni bulmaya yol verilmiş olacaktır ki, bu insanın düşünce ufkunu açacak ve geniş surette anlayışını geliştirecektir.

Âyetlerin nerede, ne zaman, niçin ve nasıl indikleri incelenmelidir. Bu dört soruya cevap vermekle şu faydalar sağlanır. Âyetin indiği çevre öğrenilir ve nasıl bir çevrede meydana gelen olaya nasıl bir hüküm verildiği ortaya çıkar, tarihi de bize diğer âyetlerle olan münasebetini tayin eder, ve hükümlerdeki tekâmülünü gösterir. Niçini de bize âyeti kerimeden maksadın ve gayenin ne olduğunu ve neye yöneldiğini anlatır. Böylece biz de aynı gaye ve hedefte onu kullanırız. Nasıhından da üslûbunu ve hitap tarzını ve dolayısıyla münazara metodunu öğreniriz. Nerede, niçin ve nasıl konuşmamız gerekeceğini böylece Kur'anın kendisinden öğrenmiş oluruz. Din namına en çok muhtaç olduğumuz da budur. Bir hükmü nerede, hangi gaye için ve hasseten nasıl bir ifade ile anlatmamızın gerektiğini bilmek çok önemlidir. Kur'anı Kerimin başarısı bunda iken, bizim de başarısızlığımızın baş sebebi bunu bilmemektir. Sonra âyetler arasındaki bağlantıya önem vermeli ve aynı anlamda olan âyetler arasındaki umumîlik ve hususîliği göz önünde bulundurmamalı, çeşitli ilim dallarına temas eden âyetleri, o ilmin mütehasısı gibi ele alma imkânsızlığını kabul edip, böyle âyetlerde Kur'anın maksat ve gayesinin ne olduğunu göstermeli ve böylece Kur'anın kastettiği mâna ve gaye birliğini ve vahdetini ortaya koymaya çalışmalıdır.

Bundan başka tefsir tarihine de ihtiyaç vardır. Ancak tefsir tarihi denince tefsir yazarların hal tercümeleri anlaşılmalıdır. Daha çok, Kur'anı Kerimin tefsirine ilâve edilen ve verilen yeni bir mânanın hangi çevre ve kültür tesirinde verildiği ve bu mânanın isabet derecesi incelenmeli ve böylece tarihî seyr içinde kelimenin sosyolojisi ve psikolojisi yapılarak âyetlerin kapsamının nasıl genişlediğini ve genişleyebileceğini göstermelidir. Şüphesiz müfessirlerin okudukları ve yaşadıkları çevre incelenecektir. Ancak sırf tarihî olaylara dersi hasretmenin tefsire bir faydası olacağını düşünmek zordur. Bu inceleme daha çok, orijinal olan müfessirlere hasredilmelidir.

b) Hadisde de önemle üzerinde durulması gereken hadis metnini okuyup anlamaktır; âyetler hakkında söylediğimiz gibi nerede, ne zaman, niçin ve nasıl söylendiğini öğretmeye gayret göstermelidir. Hadisler arasındaki ilişkiye ve hadislerin arasındaki senet bakımından olan farka önem vermeli ve Kur'anla olan ilişkilerine temas etmelidir. Hadislerde de mâna ve gaye birliğine götürecek bir yol izlenmelidir. Hadis tarihi ve hadislerin ve hadisçilerin değerlendirilmesi de önemlidir. Hadis metni, dinin ana kaynaklarından biri olduğu için, hadisın kendisini öğretmekle dinin öğretilmiş olacağında şüphe yoktur. Hadisın sırf tercümesini yapıp geçmek de yeterli değildir. Bu usûl orta ve lise seviyesindeki öğrencilere uygulanabilirse de, yüksek öğrenim gençliği için, hadisın gaye ve üslûbuna işaret etmenin yararlı olacağında da şüphe olmasa gerektir. Hadis terminolojisini okutmada ifadesi açık ve dili kolay bir kaç derste bitebilecek arapça bir metin okutmanın faydası vardır. Ancak, bu türkçe de okutulabilir. Maksat terimleri öğrenmektir. Ama hadisleri mutlaka arapça okumalıdır.

c) İslâm Hukuku; Bu derste, Usul ül-Fıkıhı asıl ders alıp, fıkıhı asıl ders almayışımızın sebebini bir iki kelime ile açıklamaya çalışalım. Fıkıh ve yeni deyimle İslâm Hukuku, asırlar boyunca fakih ve müctehit, kadı ve müftülerin, zaman ve mekânlarının içinde buldukları sosyal, siyasî, psikolojik, tabii ve fizikî şartlar altında Kur'an ve Hadise dayanarak verdikleri hükümlerin sınıflanarak bir araya toplanmasından ibarettir. Fıkıh eserleri her ne kadar meseleleri tartışır da, artık verilmiş olan hükümler üzerinde münakaşa eder. Zaman ve mekâna göre verilmiş bu hükümlerin zaman ve mekânları, altında verildikleri çeşitli şartlar değişmiş olduğundan onların da değişmesi gerekmektedir. Böylece zamanı zamanımıza, yeri yerimize ve şartları şartlarımıza uymayan hükümlerin bilinmesi ancak tarihî bir değer taşır. Ama Usulül-Fıkıh böyle değildir. Eskiden fıkıh hükümlerinin de kendisiyle istinbat edildiği bir metod ve esaslar ilmi olduğu için, eskiden nasıl hüküm çıkarmaya yaramışsa, bugün de ve yarın da hüküm çıkarmaya yarayacaktır. Bunun için Usulül-Fıkıha ihtiyaç daha çoktur. İslâm Hukukunun tarihî değeri var dedik, bununla fakih ve müctehitlerin zaman ve mekâna göre istinbat ettikleri hükümleri kastediyoruz. İslâm hukukunun bir de din yönü vardır. Yani doğrudan doğruya Kur'an ve Hadis'in vazetmiş olduğu hükümler vardır. Şüphesiz, din olarak onların hükmü bâkidir. İşte Usulül-Fıkıh ile Kur'an ve Hadiste sabit olan din hükümlerinin zamanımıza ve mekânımıza nasıl uygulanacağını öğreneceğiz. Yoksa, kölelik bahislerini, devletler arasındaki münasebetleri, alış veriş, ticaret, havale, kefâlet gibi memleketimizde yürürlükte olmayan bahisleri okutmanın bugünkü uygulamada bir tesiri

yoktur. Ancak, Usulül-Fıkıh okunurken misal olarak zikredilen bir hükmün tarihi tekamülünü ve tarihte geçirdiği safhaları bilmek gereklidir. İşte fıkıh ve tarihi bu noktada lazımdır. Bunu daha iyi açıklamak için İslâm Hukukunun geçirdiği devrelere bir göz atmalıyız.

İslâm Hukukunu beş devreye ayırmak mümkündür:

I-Doğuş ve Varoluş devri: Bu devir, Hz. Peygamberin M. 610 yılında peygamber oluşuyla başlar ve vefatına kadar sürer ki, 22 yıl ve bir kaç aydır.

II-Sahabe Devri: Bu devir, Hz. Peygamberin vefatından başlayıp 100. hicri yıla kadar uzanan 90 yıllık bir süredir. Bu devir, müslümanların Kur'an ve Hadis'le başbaşa kaldıkları ilk devirdir. Müslümanlar, bundan sonra meselelerini çözmek için artık peygambere değil, Kur'an ve Hadis karşısında ne yapacaklarında şaşırıp kalmamışlar onları anlayıp uygulamak için akıllarına başvurmuşlardır. Bu hususta ilk örneği vermesi bakımından da bu önemli bir devirdir.

III-Müctehidler ve tedvin devri: 100. Hicri yıldan 350. yıla kadar süren 250 yıllık olgunluk devridir.

IV-Taklit devri: Duraklama devridir, H. 350 den 1300 e kadar.

V-Taklitten çözülme ve yeniden düşma sancılarının ve kıpırdamalarının başladığı 1300 den sonraki devir.

Bize her zaman ışık tutacak olan birinci devrenin genel özelliklerinden şu dört ilkeyi görmemiz yerinde olacaktır.

1- İçtimai gelişmeye uymak ilkesi: Buna tederrüc yani derece derece, adım adım ictimai olayları takip etmek ve onlardaki gelişmeyi gözönüne alarak, bu gelişmeyi engellemeyecek, ama ona yön verecek hüküm koymak, Kur'anda bu tederrücu gösteren hükümlerin sayısı az değildir.

2- Mümkün olduğu kadar az hüküm koymak ilkesi: Kur'anı Kerimin 23 yılda parça parça inmesinin hikmetlerinden biri de budur. Ancak ihtiyaca göre ve ihtiyaç olduğu anda hükümler inzal buyurulmuştur. Kur'an ve Hadisle sabit olmuştur ki, çok soru sorup hâdise çıkarmak ve ona dair bir hüküm konmasına sebep olmak menedilmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki, İslâm dini umumî kalmayı, genel bir yön ve ruh vermeyi amaç edinmiştir. Böylece insanlara, meselelerin tatbikat ve teferruatını, bu genel ilkelerin ışığı altında, herkesin kendine, cemiyetine ve çağının gerektirdiği şartlara göre halletme izni kasten verilmiştir. Bu kasıtlı izni âyet ve hadislerle ispatlamak mümkündür. Ancak sözün uzamaması için, bunun iki noktadan düşünülmesini faydalı görüyoruz: Birincisi, İslâm dininin, her topluma ve her çağa nasıl uyacağını ve nasıl yön vereceğini, daha başlangıçta plânlamış olmasıdır.

İkincisi de, zaman ve mekâna göre yeni doğmuş veya doğacak hüküm ve müesseselerin İslâm'da bulunmadığı tenkidinin yersiz olmasıdır. Çünkü bu iş, insanların kendilerine bırakılmıştır, ihtiyaç duyduklarında onları tesis ederler.

3- Kolaylık ve Hafiflik gözetme ilkesi: Kur'anı Kerimin, Hadislerin açık bir özelliği olan bu ilke ile insanların zora sokulmaması, her an uygulayabilecekleri şekilde kendilerine kolaylık gösterilmesi ve hükümlerin altında ezilmelerine bilhassa dikkat edilmesi, dinin emirlerinden olmuştur. Ama, ne gariptir ki, bugün bu ilkeye göre hareket edenler, en azından dini hafife almakla itham edilmektedirler. Bu, oligarşit düşüncenin baskısıdır.

4- İnsanların yararına olanı (maslahat) gözetme ilkesi: Bu ilkenin en önemli kaidesi, hükmün önce nedeninin, sonra gayesinin bilinmesi gerektiğidir. Herhangi bir olayda insanın lehinde verilecek olan bir hükmün, mutlaka bir kanuna ve kaideye dayandırılması şarttır. Kimsenin hakkına tecavüz etmemek ve başka dinî ve kanunî ilkelere aykırı olmamak gibi şartlar, bu ilkenin keyfi ve karışıklık çıkaracak şekilde anlaşılıp uygulanmasını engeller.

İşte kaynağın sadece vahiy olduğu ilk devrede, bu gibi ana ilkeler konuşmuş ve onların uygulanmaları, zaman zaman ve yer yer, fırsat düştükçe gösterilmiştir. Bu devirde, İslâmın kaynağının vahiy olduğunu söyledik. Bu kaynak bize iki şekilde intikal etmiştir. Biri Kur'an, diğeri Hadis. Bu iki kaynağın dışında, her ne kadar icmâm da bu iki kaynağa eşdeğer olacak şekilde, bir kaynak olduğunu ileri sürenler varsa da, biz Usul-ül Fıkıh kitaplarında, böyle herkesin fikrini sözlü olarak açıklamış olduğu bir icmaya rastlamadık. Ancak fikirlerini beyan etmesi gerekenlerin fikrini beyan etmediği ve böylece sükûtî icmâm vuku bulduğuna dair misal bulmak mümkündür. Bunun ise, kesin bir delil olmayacağı belirtilmektedir. Bu duruma göre, icmâm müstakil bir delil ve özellikle Kur'ana ve Hadise eşdeğer bir delil olmayacağı, sadece kıyasa dahil bir icthad sayılmasının doğru olacağı kanaatindeyiz. Çünkü, kıyas icthad demekse, icma da icthad eden birkaç müctehidin icthadlarında birleşmeleri demektir. Böylece icmâm değeri icthadın değerinde olur.

Daima umumî kalmayı amaç edinen Kur'an ve Hadisin, zaman ve mekâna göre uygulanmasını üzerine alan, kıyas veya icthad müessesesidir. Hz. Peygamberin vefatı ile kapanan birinci devreden sonra, icthadın eklenmesiyle İslâm dininin kaynakları üçe yükselmiştir.

Sahabe devrinde, müctehid, Kur'an ve Hadisle doğrudan doğruya temasta olarak, onlarla belirtilmeyen hükümlerde, kendi anlayışlarını ortaya

koyuyorlardı. Bu durum, mezheplerin teşekkül ettiği müctehidler devrine kadar böylece devam etti. Burada şu noktayı belirtmemiz yerinde olur: Sahabeden sonra gelenlerin önünde, sahabenin icihatları bulunduğundan, onlarca bu icihatları gözönünde bulundurma zorunluğu hissedildi ve buna göre hareket edildi. Bu sebeple, bunların fikir beyan etmelerinde, sahabeden daha az hürriyete sahip oldukları anlaşılıyor. Ebu Hanife bile, kendisinin, sahabe icihadları ile bağlı bulunduğunu kabul ediyor. İmamı Şafii ise, kendisinin daha serbest davranabileceğini, sahabenin icihatlarına aykırı icihat edebileceğini zira onların masum olduklarına ve yaptıkları icihatlar da yanılacaklarına göre, herhangi birisinin icihadına uymak zorunda olmadığını kabul ediyordu.

İkinci ve üçüncü hicri asırda, toplumun ve toplumsal kurumların yanında şeriat (hukuk) okutan okullar da kurulmuş ve her bir okulda okutulan kurallar hakkında kitaplar yazılmağa başlanmıştır. Böylece müslümanlar, bu okulların kanalize ettiği ve yön verdiği fikir ve usullere göre ayrılmağa, sınıflaşmağa başlamışlardı. Bu okullardan yetişen ilim adamları, kendilerini, bu okulların verdiği öğretiler çerçevesi içinde kalmağa ve bu öğretileri savunmağa, onlara bağlı kalmağa ve mutlaka mezhep kurucusunun ileri sürmüş olduğu fikirleri ve yapmış olduğu icihatları tereddütsüz benimseyip yaymağa mecbur hissettiler Bunun neticesinde ne Hanefiler, imamları gibi düşünüp sahabenin icihatları arasından icihat seçmeğe teşebbüs ederek imamlarının yolundan yürüdüler ve ne de Şafiiler, imamları gibi düşünüp sahabenin ve bu arada kendi imamlarının icihatlarının dışına çıkabilme casaretini gösterdiler.

İşte tarih böylece akıp gitmiş, bir sonraki kendinden önce gelenlerin fikrine ve icihadına uya uya, zamanla düşünce hürriyeti büsbütün kısılmış ve durum gördüğümüz hale gelmiştir. İmamların ortaya koydukları metodlar, ve kurallar her nekadarkı okutulmaya devam edilmiş ise de, tatbikatı düşünülmemiştir. Bunu bir misalle açıklamak yerinde olur: Usulül-Fıkıhta, şerh delillerden bahsedilirken, aralarında nasıl bir sıra takip etmenin gerektiği de anlatılır. Buna göre herhangi bir olay karşısında, o olay hakkında dinî hükmün ne olduğunu öğrenmek için, önce Kur'ana başvurulur. Eğer hüküm Kur'anda mevcut ise, onunla yetinilir, mevcut değilse, Hadise başvurulur. Hüküm Hadiste bulunursa alınır, bulunmazsa icmâa gidilir, onda bulunursa alınır, bulunmazsa kıyasa gidilir, yani icihat edilir. İşte imamlar bu kaideyi, yine bir Hadise dayanarak koymuşlar ve kendileri tatbik etmişlerdir. Fakat imamlardan sonra teşekkül eden mezheplere bağlı fakihler, bu kaideyi okumakla kalmışlar, bir olay karşısında ise, Kur'ana, Hadise ve icmaa hiç baş-

vurmadan doğrudan doğruya mezhep imamlarının icihatlarına başvurmuşlar ve o icihatlardan mâna çıkarıp olaya cevap vermeğe çalışmışlardır.

Bizim Usulül-Fıkh'a öncelik vermemizdeki maksad, müctehidlerin Hadisi şerife dayanarak koydukları kaideleri gün ışığına çıkarıp yeniden gözden geçirmek ve ona göre hareket edilmesini sağlamaktır. Böylece her hangi bir olay karşısında mezheplerin fıkıh kitaplarına değil, Kur'an ve Hadise başvurulmasını ve onlardan nasıl hüküm alınması gerektiğini öğretmektir. Gereksiz yerde direnilir ve illâ da fıkıh üzerinde ısrar edilirse, bize göre gelecekte bunun bir faydası olmadığı anlaşıldığı zaman, biraz daha geç kalmış olacaktır. Memleketimizin Usulül-Fıkh'a olan ihtiyacı fıkıhtan çoktur. Başka memleketlerde fıkıh uygulanmakta ise de onlarda da aksayarak gittiğini biliyoruz. Onların da köklü bir yeniden tesise ve kaide koymağa (tak'ide) gitmeleri gerekecek. Mezhep içinde küçük icihadlarla, yıldırım hızı ile ilerleyen hayata intibak imkânsızdır. Büyük müctehitlerin oynadığı rolü oynayacak ilim adamları yetiştirmeyi göze almamız. Yoksa gelecekteki felâket daha kötü olur. Zamanın bazı insanlara ve fikirlerine verdiği kudsiyetin altında ezilmekten islâmiyeti kurtarmanın gerekli olduğu kabul edilmelidir. İşte bundan ötürü İslâm hukukunun şu şekilde okutulmasına taraftarız.

a) Bir ders "İslâm Hukuku Felsefesi" olmalıdır. Bu derste, İslâm Dini'nin getirmiş olduğu hükümlerdeki maksat ve gaye anlatılır, İslâm dininin ve getirdiği hükümlerin ruhuna nüfuz edilir, onların zaman ve mekâna göre nasıl uygulanacağını öğretir ve bu ruhu aşılır. Böylece, İslâmın geniş görüşlülüğünün ve müsamahalı ahlâkî davranışlarının öğretilmesi sağlanır.

b) Bir ders de "Usulül-Fıkh" olmalıdır. Bu ilim kanun yorumlama ilmi ve metodudur. Aynı zamanda bu icihat ilmidir ve icihadın nasıl yapılacağını öğretir. İslâm Hukukunun, insana vermiş olduğu, kanun koyma salâhiyetini nasıl kullanacağını öğretir. Bu ilim İslâm Hukukunun beşerî yönünü ele alır.

İddia edildiği ve herkesin bildiği gibi İslâm Hukuku, tam ve halis bir teokratik hukuk değildir. En çok teokratik olması gerektiği Hz. peygamberin gününde bile insanî cühd ve çabaya yer vermiştir ki, bizzat peygamberin kendisi icihad etmiş, ve sahabelisini icihada teşvik etmiştir.

c) "Mukayeseli Fıkhî Mezhepler" adı altında da bir ders olmalıdır. Bu ders, islâm dünyasının çeşitli bölgelerinde bulunan mezheplerin görüşlerini ve oralarda islâmiyetin uygulanma yollarını öğretecektir.

Eskiden "Hilafiyat" diye bir ders okutulurdu. Ancak bu ders, kendi mezhebini savunmayı, başkasınıkini çürütmeyi gaye edinirdi. Mukayeseli

mezheplerin amacı böyle olmayacak, aksine İslâm Dininin çeşitli mezheplerce nasıl anlaşıldığını tesbit edecek, böylece hem başka türlü anlayışa zemin hazırlanacak, hem de mezhep taassubu ortadan kalkıp, her mezhepten doğru olan fikir alınarak fikirlere gösterilmesi gereken müsamaha ufku genişleyecektir.

d) Ayrıca “İslâm Hukuk Tarihi” okutulup hukukî meselelerin geçmiş oldukları tarihî gelişmeye muttali olunmakla birlikte onların nedenleri de ortaya konmuş olacağından, yanlışlarının tashihine kolayca gidilebilecektir.

Bir hükmü, yalnızca yanlış demekle düzeltmek zordur. Fakat, tarihi olaylarla, niçin yanlış olduğu anlatılırsa, daha kolay düzeltilir.

e) Zamanımızın hukuk formasyonunu vermek için de “Hukuk Felsefesi”, “Ana Hukuk”, “Beşerî Hukuk” gibi derslerin verilmesi, öğrenciyi İslâm hukukuna daha çok hakim kılacaktır.

f) Gereken konularda, Fıkıh kitaplarında, neler bulunduğunu öğretmek üzere, bazı metinler okumak yerinde olur. Bunlara gereği gibi önem verildiği takdirde, geleceğin din adamını hem yetiştirmiş, hem de din adamından beklediğimiz ruhî davranışı ve hoş görürlüğü ona aşlamış oluruz.

İslâm hukuku anlattığımız şekilde öğretilirse, meydana gelecek faydalardan bir iki misal vermek yerinde olur.

1- İslâm Aile Hukukunda ve memleketimizde çok yaygın olan ve tarih boyunca bir çok ailenin bedbahlığına sebep olan “üçten dokuza şart” meselesi vardır. Bu fıkıh kitaplarında üç rakamı ile, bir anda üç defa boşamak olarak anlatılır ve çok savunulur. Oysa, Müslimi Şerifteki bir Hadiste bunun Hz. Ömer’in icthadı olduğu anlatılır. Bu kadar yerleşmiş bir mesele hakkında herkesin güvendiği iyi bir din adamı çıkıp da, böyle bir boşanmanın uygun olmadığını ileri sürmüş olsa, kimseyi ikna edemez, fakat onu tarihçesiyle ele alarak, geçirmiş olduğu devirlerdeki tatbikatı ve sonuçları, o tatbikatın dayandığı usûl ve gayeyi gözeterek, yanlışlığını ortaya korsa, artık herkesin kabul edeceği ilmi bir açıklama olur.

2- Mirasta “dede mahrumu” diye bir hüküm vardır. Araştırdım, bunun icthada dayanan bir hüküm olduğunu tesbit ettim. Bir yetimi, dedesinin malından mahrum etmek ve onu, dedesinin ölmeden önce göstereceği merhamete terketmenin, o yetimi, amcalarının babalarını kandırma hususunda oynayacakları oyunları da hesaba katarsak ne hale düşüreceği bellidir. Yetimin hakkının, kanunî bir müeyyideye bağlanmasının gereğine inanan

bir kimsenin, bir icihatla torunu da amcaları gibi varis kılmaya gidebilmesi, İslâm Hukukunun arzettiğim gibi okutulması ile sağlanabilecektir.

d) Kelâm ilmi, üç esas ders olarak görülmelidir. Kur'an ve Hadise dayalı bir kelâm dersi olmalı, diğeri orta çağda gelişen sistematik kelâm diye bir ders ve üçüncüsü de çağımızın felsefe akımlarını ele alacak bir kelâm dersi okutulmalıdır. Yukarıda kelâma yardımcı olarak zikrettiğimiz, kelâm tarihi, kelâmı, tarihi gelişmesi içinde ele alacağı için kelâmın anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. İslâm Felsefesini, onun kolları olan tasavvufu ve tarihleri yanında mantığı da fikir ve düşünce sağlamlığını sağlaması bakımından kelâmın yardımcı olarak görüyoruz. Buradaki yardımcıdan maksat da kelâm gibi doğrudan doğruya dini tedris etmeyen ilimlerdir. Kelâmın fikir üzerine kurulmasından dolayı fikir ve düşünce ile uğraşan her ilim kelâma yardımcı sayılır. Oysa bu, ilimlerin kendi başlarında müstakil temel ilimler olmasına mani değildir. Meselâ, Felsefe ve Mantık, Hadisçiler ve bir kısım fakihler tarafından yasaklanmışsa da Gazaliden sonra, özellikle Mantık'ın müstakil bir ilim olarak okutulması yanında, Gazaliden başlayan bir gelenek halinde Usulul-Fıkıh kitaplarının baş tarafında giriş mahiyetinde kendisine bir yer ayırdığı gibi Fahreddin Razîden sonra da Kelâm kitaplarının başında kelâma giriş olarak Mantık ilkeleri tedris edilmeğe başlanmıştır.

e) Ahlâk, yardımcıları: Ahlâk tarihi ve tasavvuf.

Hız Muhammed'e peygamber olarak biribirini tamamlayan çeşitli ödevler verilmiştir. İnsanlara doğru yolu göstermek, Allah'tan gelen vahyi tebliğ etmek, bu vahyi açıklayıp anlatmak, amelî tatbikatını göstermek gibi. Hazreti Peygamberin, peygamberliğinin sebebini bu ödevlerin içinden çıkarmak mümkün ise de, peygamber olmasının sebebini bizzat kendisi bir sözünde açıklamıştır. Bazı müellifler eserlerine unvan yaptıkları bu sözü "İyi Ahlâk" (Me-kârimul-Ahlâk) sözüdür. "İyi ahlâkı tamamlamak için peygamber olarak gönderildim" demekle bu sebebi açıkça ortaya koymuştur. Bu hadisi şerifi ilk okuduğum anda bende, peygamberin diğer ödevlerini küçümseme ve onları kenara itme gibi bir şüphe ve intiba meydana gelmişti. Yani Hz. Peygamberin, peygamber olmasının sebebi sadece "İyi Ahlâkı" tamamlamak oluyor. Oysa yukarıda saydığımız ödevlerin önemi daha büyük olmalı değil miydi? Bu hadisi her duydukça bu sorular zihnimde tazelenirdi. Ama İslâm kültürünü teşkil eden İslâm Felsefesi, İslam Hukuku, Kelâm, Tefsir, Hadis gibi temel ilimleri öğrendiğim zaman, gerçekten İslâmın gayesinin "İyi Ahlâk" olduğunu anladım ve yukarıdaki soru ve şüphe zihnimden silinmiş oldu. Müslümanlarda görülen gerileme, kabalık, anlayışsızlık, sahtekârlık, maddî

tamah, manevî ve kutsal değerleri dünyevî ve şahsî çıkar için istismar etmelerini iyi ahlâklı olmamalarında aramak lâzımdır. Yukarda belirttiğimiz gibi İslâm ilimleri ayrı birer ilim kolu olarak teşekkül etmeden önce, Kur'anın ve Hadisin koyduğu hükümler bir bütün teşkil ediyordu. O bütünü anlamak ve kavramak kolaydı, kolay olduğu ölçüde de çoğunluk tarafından çabuk anlaşılıyor ve uygulanıyordu. Kanunî davranışla ahlâkî davranış henüz birbirinden ayrılmış değildi. Gene de ikisinin sınıırını kesin olarak çizmek zordur. Kanunî davranış ile ahlâkî davranış ayrıldığı ve ayrılmadığı zamanlarda da ahlâkî davranış kanunî davranıştan sonra gelir. Yani insanın ahlâkî olabilmesi sırf ahlâk kaidelerine uyması ile mümkün değildir. Önce kanuna riayet edip sonra kanun üstü olan ahlâk kaidelerini yerine getirdiği zaman iyi ahlâkî olma vasfını kazanır. Kanun kaidelerine göre suç işleyip ahlâk kaidelerine riayet eden iyi ahlâkî olamaz. İşte bundan dolayı Hz. Peygamberin "iyi ahlâkî tamamlamak için peygamber olarak gönderildim" sözündeki iyi ahlâkî, dinin bütün hükümlerini içine alır. İslâm'da din ilimleri birbirinden ayrırlıp istiklâliyet kazandıkları zaman, kanun (şeriat) hükümleri de ahlâk hükümlerinden ayrılmış olduğundan her birini ayrı ayrı öğretmenin zorunluğu ortaya çıkmıştır. Ancak ayrı ayrı öğretip bırakmak doğru değildir. Onları bir terkibe, bir bütünlüğe ve birliğe götürmek lâzımdır. Bunun için İslâm ilimlerini yalnızca okutmak yeter değildir. İslâmın ön gördüğü iyi insan örneğini, iyi ahlâkî insanı yetiştirmeye önem vermek gerekmektedir. Buna önem verilmediği içindir ki, İslamiyeti biraz bilene rastlamak mümkün olduğu halde, İslâmın ön gördüğü İslâmî davranışa, iyi ahlâkî kimseye rastlamak daha az mümkün olmaktadır. Hz. Peygamberin yukarıdaki sözünden de anlaşıldığı gibi İslâmın gayesi, iyi insan, iyi ahlâkla muttasıf insan yetiştirmektir. İslamiyeti öğreten Akaid ve Şeriatî taban sayarsak, onların üzerine kurulan Ahlâk da tavan olur. Akaid zihnî işlemleri düzeltir ve doğrultur, Şeriat da bedenî hareketleri düzenler, ahlâk ise bu ikisinin doğru gördüğünü, insanî, zerafet ve nezaket katkısıyla tatbik eder. Bunun içindir ki İslâmî ilimlerde ün yapmış tefsirci, hadisçi, kelâmcı, felsefeci, tarihçi, siyasetçi, tasavvufçu zatlar tarafından ahlâka dair eserler yazılmış, İslâmın ahlâk yönüne hizmet etmek ihmal edilmemiştir.

Ahlâk, insanlığa yakışır surette en iyi davranışlardan ibaret olunca, bu davranışları elde etmeğe ve onları öğretmeğe yönelmek bir insanlık ödevidir. Ahlâk bir davranışlar bütünü olduğu için, ve bu hususta İslâmın öngördüğü en iyi davranışları mantıkî ve tutarlı bir şekilde öğretip tatbik edilmesini mümkün kılmak için şöyle bir metodun uygulanmasını uygun görüyoruz. Mukayeseli olarak eski ve yeni felsefî ahlâk öğretilerini tedris etmek, Kur'an

ve Hadise dayalı ahlâk ilkelerini ve öğretilerini öğretmek ve Hz. Peygamberin ve ileri gelen sahabenin yaşantıları ile bunların tatbikatına örnek vermek, tarihi seyr içinde ahlâkî davranış ve yaşantılarda vuku bulan değişme ve gelişmeyi Ahlâk Tarihi dersinde görmek yerinde olur. Her nekadar bazı tefsirci, hadisçi, kelâmcı vesaire tarafından ahlâkî eserler yazılmışsa da, bunlar, ahlâkçı olacak şekilde ahlâkî ön plâna alma fırsatını bulamamışlardır. Bunun için, ahlâk gereken önemi görememiş ve genellikle tatbikat yönünün ihmal edilmesine sebep olmuştur, denebilir. İslâmın temel ilim önderleri (imamları) tarafından böylece ihmal edilen ahlâk, tasavvufçularca benimsenmiştir. Ancak, bunlar da ahlâk'ı, yukarda bu ilmin temeli saydığımız ilimlere değil, doğruluğu çok söz götüren yabancı kültür verileri üzerine kurmuşlar ve onu tasavvufla mezcederek bir yaşantı düzeni olmaktan çıkartıp bir doktrin haline getirmişlerdir. Böylece İslâmın amelî ahlâkını çıkmaza sürüklemişlerdir. Bunun için de temel ilim önderlerince çok tenkide uğramışlardır. Bundan dolayı, bir tasavvufçunun fikir ve davranışından değil, İslâm akaidi ve dinine dayalı gerçek bilgin, zâhid bir sâfinin, fikir ve davranışından, İslâmî ilkelerle mukayese ederek, istifade etmek imkânı olduğunu belirtmemiz yerinde olur. Doktrinli tasavvuf İslâm Felsefesi içinde ve Kelâmda ele alınmalıdır. Zaten tasavvuf ile ahlâk ayrı şeylerdir. Her birinin nazarî ve tatbikî kısmı vardır. Yalnız, İslâm, ahlâkın amelî yönüne önem verir. Bunun içindir ki, İslâmiyet, bu dünya ve öteki dünyada insana faydası olmayacak, tatbiki imkânsız fikir ve görüşleri tervec etmez. Bu bakımdan İslâm ahlâkî nazarı olmaktan çok amelidir, ve mümkün olduğu kadar herkes tarafından tatbik edilecek bir gaye güder.

Biz, sırf dini öğreten ilimleri ve doğrudan doğruya yardımcı olacakları, ana hatları ile kaynaklarını ve bunlarda tutulmasını öngördüğümüz yolu zikretmiş bulunuyoruz. Bu ilimlerin teferruata inen programları ve her birinin özel metodu, okutulacakları hocalar tarafından tayin edilecektir. Bu teferruatı içine alacak esasları heyetçe tesbit etmek yerinde olur. Biz, sadece bu ilimlerin nasıl bir gaye ve hedefe nasıl bir yol takip edildiği zaman, ulaşılacağı belirtmeye çalıştık. Bu derslerden gayenin ne olduğu kimseye gizli değilse de o gayeye ulaşmak için çok defa gayenin etrafında dolaşmaktadır. Tâli nesnelere uğraşırken, esasa ulaşmadan vakit ve zaman geçmiş bulunmaktadır. Bunun için esas ders ve ondaki gayeye ulaşmak için ayrılacak zaman, ona yardımcı olacak dersin zamanından farklı olmalıdır.

İlâhiyat Fakültesi ve Yüksek İslâm Enstitülerinin ders programları, kürsüleri, esas ve yardımcı dersleri tekrar yeterli heyetler tarafından ele alınmalı ve gerekirse ihtisasa yer verilmelidir. Yirmi ve on yıllık tecrübe her hal-

de yeniden oluşmaya gitmeği gerektirmektedir. Bundan sonra, bu programlara göre hocaya ihtiyaç vardır. Hocasız hiç bir şey olmaz. Yirmi Yıllık bir maziye sahip olan İlahiyat Fakültesi halâ Profesörsüz kürsülerle doludur. Doçenti olmayan kürsü de az değildir. Yüksek islâm Enstitülerinde durum daha acıklıdır. Zamanında İlahiyat Fakültesine önem verilseydi, şimdi Yüksek İslâm Enstitülerinin ihtiyaçları bir dereceye kadar karşılanırdı. Yukarıda belirttiğimiz medreseli ve maarifli ayırımının ve maariflinin duruma hâkim olmasının bunda da tesirini görmemek imkânsız gibidir. Dışardan hoca getirmek bir problemdir. Buna engel olmak için istedikleri ve kanunen suç sayılacak ithamlar hemen hazırdır. Şüphesiz getirilecek şahıs rasgele bir kimse olmayıp durumu, tutumu araştırılıp incelenecek bir kimse olacaktır. Buna rağmen zorlukları aşmak zordur. Ama İslâmî olmayan ilimlerde hocaların incelenip incelenmediğini bilmiyoruz.

Burada yabancı memleketlerde gördüğüm müşahedemi anlatmadan geçmek istemem. Bunu da, dindarlığı kendisinden başka kimseye reva görmeyenlere ithaf için zikredeceğim. İslâm milletlerinden gördüklerim içinde maalesef, biz türklerden dinini daha az bilene rastlamadım. Türklerden çeşitli sahalarda doktora yapanların içinde namazın ne olduğunu bilmeyenin ve hele nasıl kılınacağını bilmeyenin az olmadığını söylemekte isabet bulunduğunu herkes takdir eder. Ama, ömrünü islâm ilimlerine vermiş olan bir türkün, dinî bilgisi ile başka ülkenin müslüman bir fizik doktorunun dini bilgisi karşısında zor durumda kaldığını gördüm.

İslâm dini ilimlerinde ön gördüğümüz derslerin metodlarına dair ileri sürdüğümüz fikirlerimizle şunun gerçekleşmesini gaye edindik. İslâmda fikir hürriyeti piramit gibi bir seyr takip etmiştir. Piramitin tabanı (kaidesi) islâmın ilk devirlerini ve tepesi de medresenin son devrini gösterir, Piramitin tabanı ne kadar genişse, ve gittikçe nasıl tepeye doğru daralıyorsa, islâmda da fikir hürriyeti başlangıçta o derece geniş ve müsamahalıdır. Sonraları gittikçe daralmış ve nihayet medreselerin ilgısı ile daralmanın tepesine ulaşmıştır. Bunun için müslümanlık ilk anda pek süratli bir şekilde yayılmıştır. İlkelerinin cihanşümül olması kapsamının geniş olmasını gerektirdiği için, kimsenin kaşına, kirpiğine bakmadan onu dine kabul ediyordu. Ama gittikçe cihanşümüllük daralmaya ve onu daraltacak şartlar ileri sürülmeye başlandı. Ve artık günümüzde müslümanlık bazı kimselerin inhisarına girmiş, onlara göre kendilerinin dışında kalanlar müslüman olmaktan uzaklaşmışlardır. Buna şöyle bir terim de kullanılsa isabet edilmiş olur: İlk müslümanlar, islamaştırıyorlardı, şimdikiler kâfirleştiriyorlar (yani tekfir ediyorlar), ama kendilerince müslüman yapıyorlar. İlk devir-

lerde islâmlaştırma müessesesi işletilmiş ve müslümanlık yayılmıştı, günümüzdekiler de kâfirleştirme müessesesini işletiyor, müslümanları dinsiz yapmaya gayret ediyorlar ve böylece müslümanları bir kaç kişiye inhisar ettirme peşindedirler.

Doğrusu, biz piramitin tabanına inip tekrar oradaki fikir hürriyeti havasını teneffüs ederek işe başlarsak, İslâmın cihanşumül ilkelerini uygularsak, yeniden bir dinî oluşmaya gideriz. Biz, böyle bir dini oluşmaya gitmek mecburiyetindeyiz de. Çünkü, cemiyetimizin, milletimizin yükselebilmesi için manevî değerlerle şahsiyet kazanması, ve kendine güvenmesi için de şahsiyet sahibi olması şarttır. Manevî değerlerin temeli olan dini, hayatı ile beraber yürüyemezse ve dini, hayatında kendisine canlılık ve güven vermezse, ya dininden uzaklaşır veya dinine sadıksa, geri kalır. Şu bir gerçektir ki, ağzı lâf edenler islâm dininin asla ilme, ilerlemeye, akla karşı olmadığını ifade ederler. Bu bir gerçektir. Ama gel gör ki, bunu din namına söyleyenler bütün davranışlarında ilme ve akla karşı çıkarlar da farkında değillerdir. Ne zaman din namına konuşanların sözü ile, fiili birbirine uyar ve uymadığı zaman uymadığının farkına kendisi varırsa, din lehine bir başarı olacaktır. İşte ilmi ile amel olmak demek budur.

Sonuç olarak şunu diyeceğiz: Millet bütünlüğü, yönetenlerle yönetilenler arasındaki karşılıklı mensubiyyet şuuruna dayanır. Bu birlik şuurunun doğru yaşamasında en önemli faktörlerden biri şüphesiz dindir. Çünkü din, ayrılığa değil birleşmeğe çağırılmaktadır. Gerek her vatandaş ve gerekse öğretim ve eğitim imkânları resmen elinde olan görevliler, din öğretim ve eğitimine günümüzün gerektirdiği şekilde önem vermek durumundadırlar. Din, siyasetçilerin istismar konusu sayılıp onlarla beraber ve onlar namına halkın gözünü boyama yolunu izlemek ve din öğretim ve eğitimini dejenere etmek, memleket ve millet severlikle bağdaşmaz. Memleketin yüzde doksan dokuzu aynı dine mensubdur. Din ise ictimaî müesseselerden biridir. Bükadar büyük bir kütleyi dinsiz yapmak imkânsızdır. Eğer İslâmdan daha kuvvetli bir din gelmiş olsa, ve bu büyük kültenin de dini ile öğüneceği şerefli bir geçmişi ve geleneği de olmasa, anti demokratik şartlar altında böyle bir ihtimale yer verilebilir. Sonra, bu kadar büyük bir vatandaş külesinin dinine karşı cephe almak-oysa kendileri, ana ve babaları bu dinin mensubudurlar- vatandaşlık ilkelerine aykırıdır. Din bilgini yetiştirme kanunca Maarife yükletilmiş olduğuna göre, Maarifde, Osmanlı döneminden kalma din anlayışına sahip kimselerden değil, hem din ve hem realiteyi anlamada gerçekçi olan kişilerden bir ihtisas heyeti kurulup bu konuya ışık tutmalı ve yön vermelidir. Diğer önemli bir nokta da iyi hoca bulmak ve nerede ise ara-

yıp getirtmektir. İktisadî kalkınma yabancı'nın katkısı olmadan olmuyor, dinin dışında bütün ilim kollarında yabancı ilim adamının iştiraki olmadan ilerleme olmuyor da din konusunda dışardan ilim adamı getirmeden hiç bir ilerleme olur mu? Doğru ve gerçek din ilminden ve âliminden zarar gelmez. Zarar cehaletten gelir. Bunun için cehalet yollarını kapamak lazımdır. Bu, ilmi yaymakla olur. Hem cehalete düşmanlık ve hem de ilme sırt çevirmek çelişmedir. Bu hususta baş sorumluluk Maarife aittir.